

EESTI KIRJANDUS

SISU:

- E. RAUDSEPP:** K. A. Hindrey juttude peategelasest.
- M. SILLAOTS:** Populaarteaduslikust kirjandusest ja Eesti Kirjanduse Seltsi osast selle eest hoolitsemisel.
- A. SAARESTE:** Sõnaseletusi.
- B. KANGRO:** A. Jakobson — Lumi sulab.
- A. SANG:** Molière — Tartuffe ja Õpetatud naised.
- L. ANVELT:** S. Salminen — Katriina.
- M. SILLAOTS:** A. Hanko — Oli kord...
- H. REBANE:** H. Kruus — Eesti Aleksandrikool.
Eesti raamatute üldnimestik 1937. a. alates. 33. poogen.

N° 5

28. MAI

1940

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

SP,
7999

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

MAI 1940

NR. 5

K. A. HINDREY JUTTUDE PEATEGELASEST.

1.

K. A. Hindrey kuulub nende kirjanikkude hulka, kellel on huvi eeskätt individuaalse, erandliku, kõrgelearetatud üksiku, eksemplaarse vastu ja kellele suur hulk oma tüüpide ja nägemisväärsuste rohkuses võib küll pakkuda ainet vaatlusiks, kuid mitte imponeerida, seega täites enam kontrastse tagaseina ülesandeid. Säärast hoiakut ollakse harjunud nägema kirjanduses, mis pole armunud niivõrd ellu kui selle piirinähtusse — ideaali. See on romantiline hoiak. Kuid mitte üksi seda. Isiku kõrgele-tõstmine üle üldtaseme on ka sügavamale ja kaugemale küündiv üldinimlik nähtus. See on aristokraatlik printsiip vastandina demokraatlikule. *Odi profanum vulgus et arceo* — vihkan võhikliku rahvahulka ja hoian teda endast kaugel — on igivana tunnuslause; ja selle kilbilikandjaid on leidunud eri ajajärkudel, eri vooludes; ka naturalismis ja realismis. Meil on see seni nii teraval ja puhtal kujul erakordne ja seepärast tähelepanuväärne.

Hindrey teostes kohtame peaaegu kõikjal peategelast, kes tundepeenusest, mõistusevahedusest, sisemiselt aristokraatsusest on oma ümbrusest kaugelt üle ja kes seda üleolekut tihti — eriti varasemais juttudes — nii tugeva rõhuga väljendab, et muudab jutud pooliti traktaadiliseks väitlusnovellideks. Ta teoste selg-roo moodustab sageli tolle peategelase õilsa tundeelu või küpsema arusaamise konflikt keskkonna argipäevase piiratuse, nürimeelsuse, või ebadžentlmenlikkuse, räpasuse ja toorusegagi, kusjuures viimaseid omadusi ei tule mõista igakord sõna-sõnaliselt, vaid suhteliselt. Nõuded ühiskonna vastu on kruvitud harilikust kõrgemale peategelase erandlikkuse kaudu. Nimetatud teemal on Hindrey lõpmatu leidlik ja vaheldusvõimeline. Kord seob ta selle haiglase traagikaga ja tülgestusega („Suremise eod“), kord kerge üleolekuga („Süüdmusteta suvi“), kord

ägeda arvustusega („Ristitütär“, „Perekond“), kord nukra kaastundega („Armastuskiri“), isegi distantsitud kõikemõistmisega („Ja ilma ja inimesi...“). Kuid vist mitte kunagi järeleandmisega, leplikkusega; kvaliteeditunne püsib vankumatul alusel.

Milline on see tundeinimene, meelteinimene, mõistuseinimene, missugused ta kõrgekshinnatavad omadused, milledega ta endamaksmapanekut taotleb?

2.

Kõigepealt äratav imestust selle kaju erk, produktiivne, väga liikuv meelteaparaat, mis suure selgusega fikseerib ja analüüsib tähelepanekuid, nii sisemisi kui väliseid, tehes kõike sisemiseks ja viies kõike alatasa mingisse mõistlikku nauditavasse süsteemi. Jutus „Vanitas“ peategelane Kedder tunneb Pariisi suvise kuumuse rõhku nii masendavalt, et hakkab mõttetult hääldama eksootilisi nimesid: „Katanga, Lukoleele, Vivi, Nyangve, Luolaaba.“ Ja sealsamas meenub talle äkki, „et ta ka poisikesena oli lükkunud mõttetuid sõnu ja silpe ritta, kui valus oli olnud; mingisugusest tundest, et kisendamise asemel võiks ju seda valuavaldust korraldada rütmiks ja paremaks kõlaks“. Suurimas hingehastuses olev Aarand jutus „Mõrad“ hakkab vaimusilmade ette kerkinud vastikust pildist vabanemiseks jooksuma: „Kui rütmiliselt jooksed, ei tule viirastusi,“ kordab ta enesele. Sama Aarand annab tagasihoidlikule, delikaatsele täditütrele Estrile hellitusnimesid „va hea krokodill“, „va Honoluulu“, sest et nii „kõlab ilusamini“. Need on näited sääraseist organiseerivaist täheldusist, ühtlasi alateadvusestki tulevate impulsside valitsemisest verre juurdunud põlise maitse abil inimese juures, kes ei taha näha endas ega enda ümber midagi, mis haavaks ilumeelt ja oleks labane. Lohakus ja korratus on inetud. On madalamal astmel seisva elu kaasnähtused. Kõrgem elu on isegi oma instinktiivseis avaldusis rütmiline ja ilus. Seepärast suhtub jutus „Võlur“ vekslid protesti lasknud Kaaret endasse teatava põlgusega, meenutades kaost, milles ta sisemiselt oli viibinud just kõige palavamal, otsustavamal katastroofisilmapilgul, heites kõik edasiseks ja mängides kohvikus malet: „Õhtul kui tahtsin pääseteeme mõelda, siis ei saanud ega saanud: ikka hüppas siin üks ratsanik ja seal jooksis üks odamees.“

Muidugi pole kõik jututegelase täheldused ja hinnangud alati nii ilmekad nagu eelesitatud. Nende ohtrus on aga kõikjal hämmastav. Hindrey jutud koosnevadki peamiselt psühholoo-

giast, hoopis väheseks jättes välise tegevustiku. Mida kõike ta peategelane ära ei märka, läbi ei mõtle, üle ei ela ega tunne! „Sündmusteta suve“ mina-tegelane tunnistab: „On kohutav, kui hakkad järele mõtlema ja siis tead, kui palju on inimene õieti heliplaat või muidu muljete vastuvõtja.“ Võimet fookusesse võtta ka seda, mis harilikult jääb perifeeriasse, omab see peategelane erandlikult, kuna harilikel inimestel tuhmub enamus muljeist elamusiks kerkimata. Jutus „Matused“ istub küürakas Mihkel Kareda küdeva ahju ees ja vahib tulle. Talle avaneb leekide mängus terve maailm: kuidas see suur loit seal sellel halul haarab igale poole, aga see teine vettinud halg suriseb, pole suurem asi; kuidas üks halg võtab tuld, aga temale pihta jookseb teiselt halult sinine leek nagu juga tuletõrjepumbast ja kustutab esimese leegi; kuidas üks hiljem põlema hakanud halg annab vahepeal kustunule leegi tagasi jne. Siin on kõik tähelepanekud huvitavad, kuigi pisitähtsad. Säärasel vaatlusel pole aga peaaegu enam ka muud otstarvet kui nauding iseeneses.

Kuid jutustaja, kes muuseas alati näib olevat loodusteadusliku, praktilise kooliga psühholoog, omab kogemusi näiliselt otsarbetutegi elamuste kogumiseks. Mitte alati ei ava elamus või mulje oma tähendust otsekohe. On lapsepõlvest, nooruki-põlvest pärinevaid mälestusnähtusi, millega pole osatud midagi peale hakata, kuid mis alateadvusse n.-ö. latentsesse olekusse on talletatud; kui kord aeg täis saab, võib üksainus puudunud vahelüli terve keti varasemaid elamusi äratada, nüüd juba mõtestatud tervikuna. Seesugust illustreerib Hindreyl peale üksikute kohtade eri juttudes ka üks selleks pühendatud eri laast „Terve vihkab haiget“. See varuv hoolikus võib-olla mängib kaasa isegi Hindrey jututegelase siseelu liiga peenemustriliseks väljatöötamisel, nii et paiguti ähvardab juba takerdumisoht.

Veel rohkem kui alateadvusest esilekerkivate siseelamuste distsiplineerimine ja meeltega haaratava muljetepaljuse alaline hoogus plaadilevõtmise, väärivad tähelepanu Hindrey jututegelase need elamused, milledega see astub kontakti kaasinimeste maailmaga. Ka siin on võimalik kõigepealt täheldada suurt sensiiblust. Satume nähtusele, mida Hindrey ise ühes oma varasemas novellis on nimetanud „välkvalguseks“ ja mis peab tähendama umbes võõra hingeelu salajasisse soppidesse, isegi alateadvusse vaatamise võimet äkiliste selgeltnägemisvälgatuste abil. Aga Hindrey jututegelasel polegi alati tarvis seda rakendada mingisugusel müstilisel kujul. Suurem osa ligimesist on talle nii hõlpsasti läbinähtavad, et nende mõistmiseks ja kohtlemiseks

ei vajata kuigi suuri hingejõude ja vaimuteravust. Läbinägemisnärvi on kõigil Hindrey jututegelasil nii tugevasti arenenud, et lähenemist või eemaldumist kellestki dikteerivad peaaegu rohkem intuiitiivsed kui kogemuslikud tegurid. Ta teab juba ette, mida kavatses või mis on südamel mõnel patriarhaalsel perekonnapapal Taaril, selle korporandist pojalt Augustil, mõnel Magda Reenitil või proua Pillerpallil. Ja sellega, et ta võib neid nagu peo peale võtta ja neile neid endid ära seletada, valitseb ta nende üle, vähemasti enese teada. Suur osa Hindrey jututegelase kuju huvitavusest tuleb just tollest läbinägemis- spordist, mida see harrastab kaasinimeste suhtes. Et see karakterimõistatamine on paiguti tõesti juba sport, rohkem sportija erivõimete demonstratsioon, seda taipame juhtumeil nagu see „Süüdmusteta suves“, kus jututegelane võtab üksikasjalisele vaatlusele pika rea papa Taari lapsi ja visandab neist tabavad skitsid, ilma et see oleks jututerviku seisukohalt põrmugi vajalik; veel selgemini näeme seda, kui ta juba väikeselt kelkimisena tähendab, et talle on isegi lehmakarjas huvitav tähele panna erinevaid intelligentse ja temperamente, näha vaimseid varjundeid, mis olevat igakord omamoodi üllatav. Pikemad minajutud „Süüdmusteta suvi“ ning „Ja ilma ja inimesi...“ oma lõdva kompositsiooniga sisaldavad sääraseid kergeid miljöökujude skitseeringuid eriti ohtrasti.

Tõsisemaid katsetamisi välkvalgusega näeme peategelasel aga nende inimeste juures, kes kuuluvad tema enda kultuuri- piirkonda. Seal on näit. jutus „Üks pühapäev“ 50-aastane härra Roel, kes mingi kiirestiketistatud mõteterea kaudu arvab ära taipavat vananeva preili Paaleni endapakkumist ja reageerib sellele süütumeelse preili ees olukorra hingeelulise analüüsiga ja pakutava järsu tagasitõrjumisega; kusjuures isegi võimalik on, et vaesel preilil üldse selge ei olnud, mida ta oli tulnud taotlema. Jutus „Raffi kavatiin“ piinab mees oma naist sellega, et jutustab talle ette, kuidas naises miski sellele endale teadmata otsib väljapääsu nende steriilsest abielust. Sellele tunnetusele jõudis ta välkvalgusega. Lausa aimuste valda kannab aga juba välk- valgustuse jutus „Unenäod“ esinev unenäopilt armsa inimese äkki võõraks ja külmaks kalgistuvast pilgust. Unenägu seotakse siin tõelikkusega ja lastakse ebareaalsel mõjuma hakata reaalsele. Kuni aimustest vintsutatud mees veel mingi viimase saatusliku mittetavalisuse tõukel leiab enda rongi rataste all ja vigasena laatsaretis. Välkvalgustuse meetod on üks huvitava- maid ja viljakamaid Hindrey novellitehnikas.

Meile esineb seega kuju, kelle tajumisvõimed on arenenud suurimal määral. Siseelu, välismaailm, elav ja elutu loodus käib siin läbi meelte alati suure selgusega ja tugeva tunderõhu all. Kuid see on mehaaniline võime. Tõeliselt imeteldavad on alles selle kuju võimed tajumusi organiseerida, neid väärtustada ja oma sisemisi jõudusid kuulekalt ennast teenima panna. Selles pole H. juttude peategelasele meie jutukirjanduses vist kusagil kõrvale seada võrdset.

3.

Säärase isiksuse sotsiaalse palgega lähemalt tutvuda pole vähem huvitav.

Väga iseloomulik on H. peakujule üks joon. Kõigil neil puhkudel, kus sel on kokkupuutumist inimümbrusega, paneme tähele, et selle suhe kaaskodanikesse kujuneb kas teadlikult või alateadlikult eemalduvaks, tõrjuvaks, üksijäämisele ettevalmistuvaks. Sisseelamine teisesse olendisse toimub tal küll — kas spordist, juhuslikust uudishimust või, nagu viimaseil juhtumeil, komplitseeritud kaotusmurest —, kuid mitte kusagil ei näe me selle tagajärjel tekkivat vastastikust lähenemist, vaid just vastuoksa distantsi. Seal, kus inimeste vastu tunti pealiskaudset huvi, pörkutakse tagasi endaalandamise kartusel; seal, kus kontakt oli võimalik või olemas, toimub lahutumine uduõrnadel lahkuaarenemise põhjustel või selle kartusel. Tundub, et kõigist olukordadest, milles viibib see alati erga reageerimisvõimega peakuju, on talle loomulikem see, kus ta saab eralduda või jääda üksi ja juurelda enese ja teiste üle omaette. Inimeste mõistmine ei tee inimesi harilikult armsamaks, või siis ainult sellele, kes oskab andestada. Säärane pehme, ennastsalgav kuju ei ole aga Hindrey juttude peategelane kunagi.

See ei ütle muidugi, et tal puuduks keskkond, milles ta end parimini tunneb. Võrdlemisi väike on küll üldjoontes ta kogudus: keegi vanem meessõber, kes maitsekultuurilt ja delikaatsuselt seisab mitmevõrra teistest kõrgemal ja kes tuletab meelde jututegelase vanemat teisikut; keegi hingesugulane naine, erandlikult arusaav ja „peenemate varjundite kabbalistika“ võimega; peale selle veel mõni noor tütarlaps, imponeeriv oma lihtsas siiruses. Ja siis veel keskkonnana balti-saksa (või lihtsalt vana-mõisalik) omapärane traditsioonidetugev perekonnakeskus. Võiks öelda, et jututegelase maitsele vastab kõige enam mingi õrn-uhke naiselikkuse ja range-rüütelliku mehelikkuse

ideaal ja seda tunnustav keskkond. Hoolimata jututegelase ise-loomu harilikust keerukusest, teatavast kallakust jämedusse, „arrogantsi“, mis omalt poolt tähistab kuuluvust sellesse ränge mehetüüpi ja mis ilmub nähtavale otsekohe välise rüvetava maotuse või sisemise sentimentaalseks-muutumise ohu puhul, hoolimata ka ta sagedasest elumehelikust blaseeritusest, märkame temas kõikjal läbi paistvat romantilist kudet. Ise ise-loomustab ta ennast: „Enesest ei teadnud ta, kas ta on kurb tsüünik või romantiline entusiast perverteeritud tsüünikuks.“ See „pettunud tundeinimene“ ihaleb ilu, loomulikku ja õilsat, kuid need omadused ei kesta enamasti isegi parimais inimesemplarides, kellega ta kokku puutub.

Eriti naise juures lõpevad ta sellesuunalised otsingud harilikult fiaskoga. Pettumuse põhjuseks seal on lõppude lõpuks ikkagi naiseloomule omane ürgvõime olla „määrduvam“ mehe omast, ka erandolendist naisel. Proua Magda Reenit (jutus „Vanitas“) on härra Kedderi silmis kõrgema hingeeluga naine, „erandloomake üldises karjas“, kuid äratub temas ainult tülgastust ja amüseeritud õelust seega, et on alandunud abieluks alaväärse meesolendiga, ja seeläbi rüvetunud. Mehel on isegi sünnis olla polügaamiline, naisolend omab väärtust aga ainult neitsikkusega. Naisideaal on nii kõrge ja peab olema nii puhas, et „Suremise idudes“ mehe hingeeluline tasakaal saab häiritud juba siis, kui seda puhtust kipub plekkima võõras pilk. Naine unustub ainult silmapilguks, mitte rohkemaks kui vaid edevaks kõrvalpilguks, võõra mehe hellituse, käepuudutuse sallimiseks — ja kohe on abielu hävinud, kontakt abikaasade vahel kadunud, ja seda ei too tagasi enam mingisugused hilisemad kahetsused ja lunastada-püüdmised naise poolt. Jutus „Välkvalgus“ ütleb võõras: „Mis hakkab mina peale naisega, kel kellegilt teiselt eod veres, mis minu vastu räägivad ja mille vastu mina kisendan.“

Juttudes „Süüdmusteta suvi“ ning „Ja ilma ja inimesi...“ ei lase peategelane endale enam niivõrd lähenedagi, et sellest saaks tekkida mingit samataolist pettumust. Mõlemas loos tekib mees- ja naispeategelase vahel eriline varjunditepinev meeleoluvahekord, milles mees juba ette lepib loobumisresignatsiooniga ja püüab ainult säilitada hetkelist usaldusvahekorda ning seltsimeheliikkust. Muidugi ei ole see täiesti siiras, on pürgimisi suuremale lähenemisele, on unistusi ja ettepeegeldusi täielikust ühendusest, kuid hirm rüvetada ilusat eelmängu järgneva tavalise argipäevaga saab ülekaalu: „Valus on vaadata ka

väärtuslikumaid, kes kokkusaanuina viimaks hakkavad lahku arenema ja kõnnivad võõrastena üksteisest kaugemale.“ Iseloomulik on mõlemas jutus olukorra komplitseeritus. Pole tegemist otseselt armastusega, pole tegemist ka sõprusega, on vaid mingi varjunditerohke helgitlemine kord ühele, kord teisele neist tunnetest, et lõplikult resümeerida: pole midagi õieti olnudki, kõik oli vaid mingi võimalusvarjundite mäng. Mõlemas jutus teeb olukorra veelgi komplitseeritumaks võistleja olemasolu sõbra näol, kellele jututegelane jätab nagu eesõiguse; viimases jutus veel ka minategelase enese vigasus. Huvitav on, et jutu „Ja ilma ja inimesi...“ kunstjalaga peategelase sümpaatiad saksa tütarlapse Signe vastu, kas täielikust väljavaatetusest, lepivad isegi tütarlapse laia sõbraks-olemisega iga meesinimese vastu: „et võtku mind, kes tahab, kui vaid tanu alla saaksin!“, mis öeldakse olevat balti-saksa kasvatustraditsioonide vili. Säärast sallivust pole varem H. jututegelasel märgatud; varem kutsus sihuke kergemeel välja kas täieliku põlastuse või siis üleoleva muige. Kuid siinsel juhul on lepitajaks üks jututegelast alati võlunud asjaolu: määrateldamatu, salapärane omadus inimese veres, takt, maitse, mis õilistab kõiki selle tegusid. Põlvede jooksul omandatud kultuuri sadestis inimeses, mis teeb selle eneseavaldused nauditavaiks. Nõnda ka Signel. Tegemist on sama põlise maitsega, mis võlub muuseas ka noori eesti poisse balti-saksa keskkonnas. „See kõik on ju nõnda vaba, kuid sel vabadusel on oma vorm, võõras küll, aga meeldiv, sel on oma viisakus labasuse asemel.“ Muide ei pimesta jututegelast, kelle intellekt ja maitse on veel kraadi võrra rafineeritumad, mitte ka kõik selles keskkonnas; tal jätkub kriitilist pilku, kuigi kaunis leplikku, saksatanteliku stagnatsiooniõhustiku vastu Signe perekonnas; kuid niisugune tõupeen loom oma loomade- ja poistearmastuses, tunde- ja tujukesteõhinas nagu noor Signe teenib jututegelase salgamatut imetlust. Selle ülemeelekuses kui ka laias „kangemehelikkuses“ ja taluplika-allüürides on stiili ja omapära, nii et teose mina-tegelane võib ta peale koguni uhke olla nagu oma leiutusele või avastusele. Noortes tütarlastes näeb ta nende värskes kujunematuses kõige hõlpsa mini ideaalse eelkajastusi, mis hiljem kahjuks ei teostu. Ühtlasi on neis märgatavalt jooni, mis sunnivad neid võrdlema loomadega. Neis on noore looma siirust, instinktides-juhitavust, rõõmu ja kurvastuse äkkivahelduvust, truu-ustavust, vallatud kepsutlemist. Kes Hindrey südamlikumaid juttusid koertest ja ta laastu noorest varsast loeb ning võrdleb sealseid omadusi

siinsetega, võib märgata üllatavaid sarnasusparalleele. Isegi see „kangesti sõber olemine“ on mõlemal pool üks ja sama.

Hindrey jututegelane armastab loomi. Ta armastab ka loodust. Kuidas sobib see kokku tema rafineeritud meeltepeenu-sega? Kas tema loomadearmastus on kooskõlas tema suure nõudlikkusega inimeste suhtes? Küsimus lubab osalt valgust heita sellele, mida ta inimeste juures alavääristab. Vist nende loomulikkusepuudust ja rikutust. Kuid sellele kõneleb vastu ta alavääristav suhtumine lihtsaisse kaluritesse ja talupoegadesse: „astu ikka nagu laste sekka, kohanda end leerilaste mentaliteedile ja vallakasaka omale“. Õigem on, et nii loomaga kui looduses jututegelane naudib väärikat üksiolemist. Ei ole tema sümpaatiad ka iga karjakrantsi, vaid ikkagi vastava liigi mustereksemplari päralt; ja looduse kosutav toime hõõguvale närvikavale ei vajagi seletust.

4.

Nõnda siis näeme, et hoolimata suurest vastuvõtlikkusest välismuljetele säilitab Hindrey peategelane tundeliste sugemete kvaliteetarengu tõttu erakuhoiaku. Ka selgub lähemal vaatlusel, et üldsusele nähtavaks pööratud elumehelik-skeptilise maski taha hoiab varjule kaunikesti romantiline „mina“ oma üsna rangete ideaalidega. Neid ideaale kohaldab ta kogu aeg nii enese kui ka välismaailma mõõtmisel. Tema ise on siiski ideaali tasemel ja tarvitseb enda puhul ainult kontrollida, kas ta siin või seal juhuslikult selle vastu ei libastu. Enesedistsipliin on viidud suurele täiusele. Välismaailma, s. o. kaasinimeste, eriti laiema üldsuse suhtes on aga asi täiesti lootusetu. Selle puudulikkus on talle ajuti otse vihastav.

Nendest vihkamis- või paremal juhul põlastuseavaldustest, samuti kui vastuseatavaist õige ja parema aksioomidest saame huvitava pildi H. jututegelase kaju maailmavaatelistest tõekspidamistest.

Hindrey jututegelane on eriti üleolev ja skeptiline kahe puuduse vastu inimeste juures: nende maitse arenematus ja nende mõistuse küündimatus vastu. „Oma ajust teadis ta, et see ei kannatanud enese juures kaootilist ja amorfset korratust mõttekäikudes ja järjekindlusetut loogikat järjekindlusetu valitud alustel.“ Nii võitleb ta seltskondlike valearusaamade ja eelarvamuste vastu alati vahedate loogiliste argumentidega. Ometi on tal loogikaargumendid ainult nagu kaudseks, täiendavaks rel-

vaks. Palju tähtsam osa ta ilmavaates on etendada maitset. Seal, kus loogika üksi ei aita, seal õigustab tema seisukohti ta oma maitse, mille vääramatusse ta kindlasti usub. Maitse on koguni midagi usunditaolist: „Mina ei tarvitse vaeva ega piina tunda juurdlemisel, kas on minu seisukohad õiged,“ ütleb ta „Armastuskirjas“, „tean ainult, et need on õiged seaduste järgi, mis on pandud mu verre esivanemait, kes pika valikuarengu kaudu olid ise juba saanud õilisinimesteks.“ Maitse ei allu niisiis loogikale. Ta on mõistuse kõrval autonoomne oma otsustes. Kuid ta on ise mõistuslikult põhjendatav. Eriti sageli tuleb jututegelane selle küsimuse juurde tagasi ja on loonud koguni oma süsteemi selleks, et kindlustada maitsele, mida ta peab inimese juures kõrgeimaks omaduseks, väarikat kohta. Ta põhjendab seda järgmiselt.

Peen elamisvorm, takt, maitse pole midagi kätteõpitavat, mida saab omandada raamatuist. Need, kes seda omavad, on selle pärinud varasemaist eksistentsidest, kaugemait esivanemait, kes omakorda ise olid juba õilisinimesed. Viimased on andnud oma ideaale ja väärisomadusi edasi järglastele, ja nende omadused on teel pidevalt elanud läbi rikastumisi ristamistest teiste väärisolenditega, teisikutega teisest sugupoolest. Nagu ütleb „Armastuskirja“ autor: „meie kaksikud või teisikud ulatavad pikkade ridadena teineteisele kätt hämarast kaugest minevikust kuni siamaani ja siit edasi“. Sel moel toimub loomuliku seleksiooni kaudu inimeste vääristöu aretus. On loomulik, et säärase aretuse tippsaavutused seisavad eranditena kõrgel üle üldise tavalisuse. Hindrey jututegelane tunneb ja peab end oma maitsete põhjal sääraseks tippsaaduseks; ikka ja jälle tõukub ta oma närvilise maitsepeenusega vastu kaasinimeste haavavat labasust. Sest maitse, vähemasti tema juures, ei lepi ainult enese õndsas „nõndaolemisega“, vaid reageerib aktiivselt ka teiste patusele „mitte-nõndaolemisele“, ja seda peamiselt kõrkuse näol. Eluliselt pole see vooruseks, kuid kirjanduslikult on kõrkusel tähelepanuväärseid võluvõimeid.

Eelmainitud aretusteooria heidab tal muuseas ka uut valgust abielu, naise ja mehe vahelkordade küsimusele. Täiuslikke teisikuid, s. o. vähimagi hingeveata teineteisele sobivaid mustereksemplare leidub looduses harva. Seepärast kannatab ühenduse puhul see pool, kes on täiuslikum. Nii seletuvad enamasti eespool kirjeldatud lahkuarenemised sugupoole vahel.

See aretusteooria on isegi võimeline asendama religiooni. Viimaseid kui konfessioone seletab „musterisik“ väga ratsiona-

listlikult: nendes olevat tegemist vaid vanade rahvaste igivanade tallelepandud kogemustega. Seevastu on talle tõeliseks usuliseks elamuseks aga välkvalguse kaudu nähtud ilmutuspilt kahest oma õilsast esivanemast (jutus „Armastuskiri“). Ta ütleb selle nägemuse kohta täiusliku hardusega: „Suur pateetiline õhkkond, mis oli ümber mõlema pea ja kõlas nagu Johannese Ilmutuse Raamatu pasunatest“ täitis teda „selle põlvili suruda tahtva värinaga, millega vastu võetakse, noorelt iseäranis, oreli vägevat hinge häält“.

Sama aretusteooria kaudu pääseb lähedale ka selle musterkuju traditsioonideaustusele. Inimesed, kes ei tunne oma esivanemaid, ei oma neilt traditsioone, ja peavad seepärast elus liikuma kobamisi. Vanad perekonnatraditsioonid juhatavad meid aga käima õiget teed. „Meie teame siis, kes me oleme. Ja teame ka, kes on teised.“ Sealts kandub see üle traditsiooni kui erilise ilusa kombe tunnustusele üldse (Aldamaa Härja söögipalve, Martin Toone range viisakuskommete nõudmine „Ja ilma ja inimesis...“; ka auduelli jms. formaliteediks muutunu tunnustamine; erand „Matustes“, kus argpüks hirmust oma vastase duellil ka tõesti maha laseb, on just komberikkumise läbi traagiline).

Traditsioonideaustamisega ja põlvnemisusundiga on kooskõlas ka õpetus, et vanemaid (ka vanemaid inimesi üldse) peab austama ja nende sõna kuulama, olgu nad missugused tahes, sest „isegi kui nende teod ja viisid seda ei luba, siis võib neid ikkagi austada sel viisil, et nende vastu aupaklik ollakse sellepärast, et nad elus rohkem on kannatanud“. (Jutus „Isa“ viib see koguni pisut veidra aastatearvutamiseni kahe vanema isiku vahel.)

Seesinane traditsioonide ja kõige põlise armastaja, kõrgemale arenenud inimolend seisab aga teravalt vastu muu seas reale niisugustele nähtustele ühiskonnas, mida ollakse harjunud teiselt poolt siduma inimsoo progressiga. Pole otseseid avaldusi selle kohta, kuidas ta suhtub näiteks rahvaste vabadusliikumistesse, kuid Hispaania vennasõjast osavõtja Torres jutus „Surmasõit“ asub küll otsustavalt nn. „rahvuslaste“ poolele. Sest sealpool asub kõrgem, aristokraatne, korra ja võimu printsiipt kaootilise ja toore massiprintsiibi vastas.

Radikaalne ilmavaade on valmis tunnustama rasside õigust võrdsusele. Siinne kõrgem tüüp tunnustab loodusteadusliku halastamatusega aga valge rassi primaati ja selle õigust käituda värviliste rassidega kui poolloomadega (jutud „Välkvalgus“, „Jiakaala“).

Niisugused asjad nagu heategevus, humaansus, liberalism ei leia siinse kõrgema vaimulaadi poolt tunnustust, kuigi näidetes sõditakse peamiselt ekstsesside vastu. Heategevus, „see neegri-lapsekestele põllekeste jaoks šarpii noppimine“, on naistenarrus, kusjuures unustatakse oma laste kasvatamine, lastakse neil „suurest vabameelsusest“ halvas seltskonnas hukka minna, tuuakse ühevõrdsusest aetuna sõjaaegseist laatsarettidest nakatust koju („Ristitütar“), või unustatakse omaste julgeolek mõne vallasandi pärast („Perekond“). Ka siin näib kitsam, perekonna-põhimõte eesõigusi nõudvat üldisemate kulul. See on ka täiesti arusaadav esivanemate-religiooni austaja puhul, kellele päritud väärtuste edasikandmine põlvest-põlve on püha.

Ka materialism on moevoor, millele siinne vaimulaad ägedamal kujul vastu astub. See olevat ajastu sünnitis, kus kõike tahtakse vaadelda kasu ja soodsuse seisukohalt; see on ilmakäsitlus, mis peab tagurlikuks tunnustada ka hinge ja vaimu ja mis kelgib füsioloogiliste toorustega.

Lastekasvatus moodsail, individuaalse vabaduse, isikupärase arengu jne. juhtmõttele olevat vesi niisuguste prouade veskile, kes lapsi ei armasta ja need üksi jätavad; sellal kui lapsed aina muud ei ihaldagi kui vanemate hellust, tuge neilt, ühtlasi võimalust vaadata neile üles kui jumalustele.

Libertinism, kunstnikkuderingides valitsev suur kommunitodevus on talle otse valutegevalt vastumeelt; väikekodanlik poolkultuur on vihatav nii siis, kui see teeskleb peenust, kui ka siis, kui see mõnuleb oma priskes, hoolimatus, enesega rahulolevas lahmakuses.

Maitsehaavusi tekib loendamatul arvul jututegelase kokku puutumisel keskkonnaga. Ei leia ta silmis armu maapoistest võrsunud nurgelise tegumoe ministrid. Ei säästeta klatšihaikeid keldrivõsusid mõne pika kahvatu vistrikulise naistudengi näol, kelle silmad imalalt läikima löövad, kuuldes sõnu „kuramaaz“ ja „flirt“. Ega vaadata just irooniata esteedilegi, kes, püüdes kujutada luuletuse võlu, joonistab laudlinale sõrmedega mingisuguseid nähtamatuid kontuure ja häälitseb laulvalt: „nagu hõbefiligraan“.

Niisiis mõistuse ja maitse koostööst moodustub Hindrey jututegelasel mingi maailmavaateline konstellatsioon, mis pole kaugeltki lünkadeta, kuid on kaunis ühtlane.

Selle peamisi tunnuseid on eelöeldu põhjal meie praegusele ajale kuidagi iseäralikuna mõjuv, kuid, nagu nägime, valjult põhjendatud konservatiivsus, vana ja põlise austamine, moodsate

voolude põlastamine äärmusnähtuste põhjal; ka mingi loodus- teaduslik-ratsionalistliku eluseletamis-viisi rakendamine, nagu see Euroopas moodi läks läinud sajandi kirjandusliku radika- lismi tõusuajal, kuid siin on vastupidi pandud teenima just kon- servatiivseid tõekspidamisi. Lõpuks väga tihti ja väga paljus as- jade üle otsustamine esteetilis-individualistlikult seisukohalt, selle asemel et neid hinnata eetilis-sotsiaalselt.

Tahaks erilist tähelepanu kinnitada just viimasele, sest see esineb siin erilisel kujul.

Inimesed oma alatasa vahelduvais eluseisundeis on sunnitud langetama otsuseid ja hinnanguid väga erinevaist vaatekohta- dest, peamiselt siiski praktilis-eetilistest. Pole esteedilgi võima- lik suuremalt osalt vältida kõlbelisi reageeringuid, samuti nagu kõlbelise kallakuga natuur võib soodsal juhusel nautida ilu jne. Ka käesoleval korral ei tule mainitud esteetilis-individualistliku kallaku all mõista muud kui tendeerimist viimase poole.

Nii ei ole meil siin tegemist mingi otse estetismi kalduva ku- juga, säärasega, kellele esteetiline ilutsemine asendab juba tege- likku elu, kuigi mitmel korral vihjatakse („Vanitas“, „Sünd- musteta suvi“), et jututegelane armastab kulinaarseid rõõmusid ühendada esteetilistega (kohvijoomise mõnu suurendamine, kui see toimub kunstipärasteist Delfti tassidest, hommikukohvi nau- timine tõusva päikese kiirtemängus jne.). Sääraseil juhtumeil on vahest ehk tegemist ainult korrapäraste tegeliku elu katkestus- tega esteetilise momendi poolt, kuigi elu ja kunst on selliseis juba lastud seguneda. See-eest aga niisugused asjad nagu tõesti haarav kaastunne mõne lapse saatuse pärast, kelle eest ema ei hoolitse, kalade pärast, kes nädalaks ajaks õngenööri konksude otsa vaevlema on jäetud, ilmtingimatu austuse nõudmine vane- mate inimeste vastu, imetlus rangete aumõistete täitmise ja uhke suursugususe ees kõnelevadki, et meil selles kujus paiguti ehk te- gemist on isegi erakordselt tuliste kõlbeliste puhangutega na- tuuriga. Ometi kaldub tunne ikkagi sinnapoole, et tüüp on este- tiline, et selle tüübi eetika on arenenud kuidagi ühekülgselt ja et isegi puhteetiliste nähtuste puhul see oma seisukohti motiveerib tihti tugevasti esteetilisse kalduvate otsustega. Näitena võiks tuua kas või koha „Armastuskirjast“, kus autor analüüsib temas imetlust äratanud tütarlapse haavavat liigloomulikkust: „Teie olete naturalismi ajastu laps. Kuid mina tahaksin näha kaunidust ja ilusat kommet ja tõukaksin liigselt ettetükkiva loomulikkuse põlglikult jalaga tagasi.“ Samas tunneb see rõõmsat naudingut tütarlapse võimest punastuda häbitundes. Mõlemal puhul suhtub

jututegelane eetilistesse nähtustesse esteetilise vaatelejana ja langetab viimase vaatekohalt otsuseid. Kui jututegelane ilmutab oma imetlust mõne erilise kõlbeliselt kõrge hoiaku suhtes kaasnimestest (näiteks imetlus duellandi käitumise üle, kes, pidades end süüdlaseks, hoidub esimesena laskmast, kuigi tal selleks on õigus, ja seega laseb enda surmata), siis on see juba teraval kujul imetlus käitumise ilu üle, seega suurel määral ka iseloomu esteetiline nautimine. Samuti ei tarvitse suurt hulka neist nähtustest, kus jututegelane vihastab keskkonna labasuse või rumaluse üle, pidada igakord eetilise nõrdimuse nähtusteks, vaid haavumisteks ilumeelt riivanud näotuste üle; nagu seda tõendavadki saagedased atribuudid „inetu“, „vastik“, „jäme“, „maitsetu“, „labane“. Need pole eetilise terminid. Esineb eriline eetilise ja esteetilise lähendus, mille produkti tegelikus elus kõige õdusamini tähendataksegi sõnaga „maitse“. Tähele panemata ei tarvitse jätta ka jututegelase piinlikku hoolt vältida oma väljendustes, ja mitte üksi neis, vaid mõteteski banaalseid, tarvitatud lauseid. Kuidas ilumeel toimib tal alateadlikkude elamuste puhul, selle kohta oli juba näiteid kirjutise algul.

Väga omapärast valgust heidab jututegelase kujule aga ka selle võime muutuda teatavais olukordades brutaalseks. Esimesel pilgul näib see hävitavat kogu senise pildi tollest isikust kui tundepeenest, aristokraatsest, esteetilise käitumisega olendist, jättes võimaluse vaadelda kuju ainult ehk veel mingist jämekõlbelisest küljest. Kõige tugevam on siiski just kuju tervikluse hävimise oht. Kui kuulda iseloomustust mehest, kelle „diskreetne ja hell viis oli täis tugevat mehelikkust“, kelle „häbelikkuses oli midagi lugupidavat“, siis ei taha vist hästi kujutella sedasama meest liiderlikule daamile selga patsutamas ja ütlemas: „Vahva eit!“ Ometi toimub säärast jutus „Raffi kavatiin“; nimelt äärmise maitsehaavuse reaktsioonina. Jututegelane reageerib labasusele labasusega, läheb jämeduse puhul ka ise jämedaks, on tsüüniline. See on Hindrey jututegelase kuju muide üks huvitavamaid, sageli esinevaid erijooni. Siiski annab see end seletada ilma kujuterviklust lõhkumata. Tsünism on inimese kaitsevahend. See on üks neid nähtusi, kus ohverdatakse midagi selleks, et seda ühtlasi säilitada. Loobutakse kombelisest, et rõhutada enda kombelisust, loobutakse ilusast toonist, selleks et kinnitada, et see endal siiski on olemas. Isik, kes tsüüniliselt käitub, näitab, et ta ise on siiski üle oma väljaelamisviisist. Seega on siingi tegemist teatava perverteeritud iluhoiakuga. Ja

seega pole selleski otsest vasturääkivust jututegelase huvidekallakule ses suunas. Kirjanduslikult peitub tsünismis aga koguni tugev annus kunstilise mõjuga intensiivsusefekti. Pole siis sugugi stiilist väljakukkumisteks, vaid kirjanduslikult koguni karastavaiks bravuurvõtteiks, kui „Ja ilma ja inimesis...“ kultuurne peategelane kahekeelsele proua Rotbergile tema rahustamiseks tagumikule patsutab, pealegi kus seda põhjendatakse peaaegu heateona nii prouale endale kui seltskonnale, või kui „Süüdmusteta suve“ mina-tegelane lööb pseudoliiderlikult kilda liiderlikkude naiste kambale, et „saagu nad siis, mida tahavad“. Põlist eetilist muusikat on seevastu koguni kärbetes, kus vihjatakse tarvidusele „kureerida“ naiste kiusakust tubli keretäiega. Hindrey jututegelane on mehelik tüüp, mitte peenutsev esteet, sellest hoolimata, et ta ilmakäsituses ilusal vormil ja ilusal hoiakul on mängida ülitähtsat osa.

Palju selgejoonelisem on selle kuju sotsiaalne ilmavaateline värving. Teame varasemast juba, et sellele on iseloomulik inimestevõõrastus ja isegi inimestepõlgus. Fikseerimislust, mida ta ilmutab vahel mõne keskkonna nimetüüpide vastu, on külm, registreeriv, ilma sümpaatiata¹⁾. Tema sümpaatiad on enamasti egoistlikud, nende jooksumaaks on: esivanemad — perekond — mina. Ja sellega ühenduses seisab ka teine paralleelne lade väärtusi: traditsioon — kodune kasvatus — üksiku õilisnimese eelisõigused. Maailm on võõras ja vaenulik. Suguvõsa, perekond peab end selles ühte hoidma, isik hoolega valima oma ümbrust, oma läbikäimist, end edasi töötama täiusliku eksemplari suunas. Massisümpaatiad on nonsenss, on nõtrus, on enesealandus. Sest kõrgema väärtuse allalaskumine madalama taseme poole on inetu ja ebaloomulik. Seepärast pole ka mõtet mingil üldisel humanismil, karitatiivsel inimesoolunastamisel. Üksikul on enesega küllalt tegemist. On tal aga jõuülejääke, siis, kui ei leidu soodsamat, võib ta neid rakendada isegi mingiks lõbustatud, kuid ühtlasi kõrgiks mänguks madalama taseme inimestega, eeldusel aga, et igal ajal tahtmise järgi sellest mängust jälle kõrvale võidakse tõmbuda. Säärane on see kuju sotsiaalselt. Muidugi kõige

¹⁾ Mitmes oma hilisemaist juttudest („Kõrvad“, „Süünpäev“, osalt „Matused“) on H. võtnud siiski käsitlemisele nii huvitavad miljöökujud, et need mina- või peategelase tähtsuse tagaplaanile suruvad. Need jutud on H. psühholoogilise kunsti meistrisaavutused. Kuid ka nendes jääb peategelase suhtumise põhitoon samaks. On novelle, milles peategelase kuju puudub („Süüdamed“), kuid kus see laseb end juurde mõelda. Harvad on säärased jutud („Kolle ja kaugus“, „Ristteel“), mille tegelaskond on terves ulatuses objektiivselt kaugel.

üldisimais joontes, hulga kirjanduslike teoskute ühemõtte-
listest avaldustest väljafiltreeritud sugemete põhjal.

Võib-olla ei tähenda säärane vaadetelaad konservatiivsust
sõna kitsamas mõttes. See võib-olla on mingi loodusteaduslikult
põhjendatud maailmaseaduste paratamatuse tunnustamine ilma
tahteta mõjuda tendentslikult üheski suunas. Kuid oma väära-
matus ja põhjendatud hoiakus see on siiski jahe ja ebasõbralik.
Maailm, kus palju püsib ja kasvab edasi ainult vastastikusel
ühiskondlikul jõupingutusel, peaks tundma nende vaadete oht-
likkust enda suhtes.

5.

See, kes loeb Hindrey juttusid, satub harilikult väga iseära-
likku hingeseisundisse. Teda ärritab teataval määral jututegelase
eripärane maailmakäsitlus ja sellest sõltuvalt üleolev ja paiguti
ennasttõstev laad, kuid ta ei saa kusagil ka vastu vaielda, et see
poleks õigustatud. Kirjanik on esitanud asjaolusid nõnda, et
talle jääb õigus. Samal ajal tunneb lugeja, et saab loetavast tu-
gevat kunstilist naudingut. Võib otsida selle põhjusi elavas,
leidlikus keeles, sule vaimukuses, psühholoogiliste detailide hu-
vitavuses, ja see oleks kõik õige, võib otsida seda ka kompositsi-
oonis, mis küll ei tunnusta korrapärasest ülesehitusest motiiviüht-
susega ja tõusu-lahendusega, see-eest aga annab tunnistust osku-
sest kultuurselt ning sordiini all arendada ja üksteisest läbi põi-
mida paljusid motiive samas jutus, kuni on saavutatud ilma mär-
gatava tõusuta ja vaevalt märgatava lõppakordiga mingi sümfoo-
niline kujund (säärast tehnikat kohtame eriti H. hilisemais no-
vellides „Üks pühapäev“, „Südamed“, „Unenäod“, „Sõjasõit“).
Võib ja tohib aga kunstilise mõjuvuse põhjusi otsida veelgi ül-
disemalt, tohib ja tuleb neid otsida ka juttude tegelaste (näit.
karikeeritavate Taari, Vändrüütli, Taaniel Tormi jt.), lõpuks
peategelase enda kuju juures. Seega lõpuks samast allikast, kust
tulevad ebameeldivad muljed. Ja seal näib, et hakkavad meeldima
äsja ebasümpaatseiks tembeldatud omadused ise, mingi šokeeri-
valt huvitava varjundiga. Esteetika tunnustab kunstide tuge-
vaimaks mõjuvahendiks originaalsuse, vastandina mundristavale
formalismile. Individualiteeti ja originaalsust tahaks aga pidada
just neiks kunstilisiks kategooriaiks, milledega Hindrey kunst
oma võitused saavutab. Totaliteedi, s. o. kunstiteose tervikluse
nõudeid pole H. kunagi suutnud rangelt pidada. Tema võte on
pidevalt paeluv, kuid rabe. See-eest oskab ta aga anda tähtsust

üksikjoontele. Ta on intensiivistamiskunstnik, mitte käredate võtetega, vaid kultuurselt ja maitsekalt, siiski jõuliselt toonitatud individuaalsuse ja originaalsuse taotlusega. Nii seisab siiski ka tema paljude juttude eri kujudest siin tehnilise käsitlemis-mugavuse pärast üheks kajuks destilleeritud peategelane oma realistliku hoolikusega väljatöötatud romantikaümbis erakordselt huvitavana ja väljapaistvana vaatlemisfookuses. Ja selle ajutine ebasümpaatsus on ainult üks intensiivistamistegureid. Esimesis varasemais juttudes epateeris see kuju peamiselt loogikaga ja vaadete originaalsusega, hiljem on selle huvitavus kandunud järjest enam psühholoogilisele pinnale. Selle karakteriskaala on suure kandvusega: see ulatub kultuursusest brutaalsuseni, eetilise-st esteetiliseni, mikrokosmilisest huvist makrokosmilise põlastamiseni, maailmatu avaraist loodusteaduslikest perspektiividest kommetetabu ja maitsedogmade kitsarinnalise kummardamiseni, see huvitub inimestest, et neist siiski eemale hoiduda, ja leiutab kunstlikult takistusi seal, kus ta neile tahaks läheneda. Originaalsus jääb aga kõiges selle kuju väljapaistvamaks tunnuseks.

E. Raudsepp.

POPULAARTEADUSLIKU KIRJANDUSE SEISUKORRAST JA EESTI KIRJANDUSE SELTSI OSAST SELLE EEST HOOLITSEMISEL.

Eestikeelne populaarteaduslik kirjandus on märksa noorem kui eestikeelne raamat üldse. Ligi poolteistsada aastat koosnes meie kirjavara peamiselt vaimulikest raamatuid; mõistust harivat ja silmaringi avardavat kirjandust hakkas eesti keeles ilmuma alles XVIII sajandi teisel poolel (Hupel, „Lühike õpetus...“, 1766; Hupel, „Arstiraamat“, 1771). Ligi sajaks aastaks jäi aga õpetlik raamat siiski veel harulduseks; pealegi varjas õpetlike raamatute sisu enamasti nende jutustav koorik (Arvelius; Masing). Alles rahvuslikul ärkamisajal tekkis suuremal arvul raamatuid, mis enam ei salanud oma õpetlikku sihti, vaid seda sageli otse rõhutasidki ja seega juba tegelikult enam-vähem vastasid populaarteaduslike raamatute mõistele. Ärkamisaegsete kirjameeste (Kreutzwald, Körber, C. R. Jakobson, Hurt, Jung) teeneks niisiis ongi esimene tõusuaeg eestikeelse õpetliku rahvaraamatu arenguloos.

Esmajoones väliste olude tõttu järgnes tolele tõusuajale XIX sajandi lõpul õige tunduv langus, ja meie noor populaarteaduslik kirjandus muutus peamiselt praktilisi teadmisi vahendavaks r a k e n d u s kirjanduseks, mis käsitles põllumajanduse eri harudesse või ka naiste kodusesse tegevusse puutuvaid küsimusi. Teine tõusuaeg algas populaarteaduslikul kirjandusel pärast 1905. aastat, ja peamiselt „Noor-Eesti“ algatusel; ilmus eeskätt ühiskondlikke ja loodusteaduslikke küsimusi selgitavaid raamatuid, nagu W. Blos'i „Prantsuse revolutsiooni ajalugu“, A. Bogdanovi „Lühike majandusteaduse õpetus“, W. Bölsche „Inimese põlvnemine“, K. Timiräsevi „Charles Darwin ja tema õpetus“, W. Meyeri „Ilmaloomine“ ja „Ilma ots“; lähemalt meie kodumaasse puutuvaist teoseist võiks nimetada K. Pätsi „Maaküsimust“ (1907) ja „Eestimaa talurahva seaduse arenemise ülevaadet“ (1911). „Noor-Eesti“ kõrval ja osalt pärast sedagi, kui „Noor-Eesti“ oli lakanud populaarteaduslikku kirjandust kirjastamast, tootis populaarteaduslikke raamatuid „Teadus“ Tallinnas; ka Tartus 1907. aastal asutatud Eesti Kirjanduse Selts võttis oma töökavasse „populaarteadusliku endaharimiskirjanduse“ trükkitoimetamise, ei suutnud aga sel alal ärilise vilumatuse ja kapitalipuuduse tõttu kuigi palju ära teha. Eestikeelse populaarteadusliku kirjanduse arenguloo seisukohalt on tähtsust ainult Seltsi Ajalookomisjonil ehk pärastisel Ajaloo-toimkonnal, mis välja andis mõned algupärased populaarteaduslikud raamatud, nagu V. Reimani „Kivid ja killud“ (1908), J. Jungi „Eestlaste maalt“ III (1910), Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetuse (1910/11), V. Ridala essee „Anna Haava“ (1915) jne.

1914. aastal puhkenud Maailmasõda tõi eestikeelse populaarteadusliku kirjanduse arengusse pikema seisaku. Ka iseseisvusaja esimesed aastad ei mõjunud selle kirjandusliigi arengut soodustavalt, kuna põhjalikult muutunud olukord esitas algul hoopis teissuguseid nõudeid. Kiires korras vajati kõigepealt õppekirjandust eestikeelseile alg- ja keskkoolidele; selle vajaduse rahuldamiseks ei jätkunud seniseist kirjastusettevõttest, õpperaamatute kirjastamiseks asutati Tallinnas 1918. aastal kirjastus-osaühisus „Rahvaülikool“, Tartus 1920. aastal kirjastusühing „Loodus“ (viimase kirjastusel hakkas ilmuma ka ülikoolile vajalikke teaduslikke õppe- ja käsiraamatuid). Eestikeelse kooli vajaduste rahuldamise tegi esimestel iseseisvusaastail ka Eesti Kirjanduse Selts oma ülesandeks, kirjastades kodumaiste vane-

mate autorite uustrukke ja välismaiste klassikute tõlkeid kooliõppekavade ja Haridusministeeriumi nimestikkude alusel, mõnel määral ka õpperaamatuid ja noorsookirjandust.

Eesti Kirjanduse Seltsil oli küll iseseisvusaja algaastaist peale ka populaarteaduslike raamatute kirjastamine kavas, ning aeg-ajalt Seltsi kirjastusel üht-teist sellelt alalt ilmuski, osalt omamaiste autorite sulest (K. Ramul, „Ihu ja hing“, 1922; M. J. Eisen, „Eesti vana usk“, 1926, „Tõll ja ta sugu“, 1927; E. Öpik, „Päike uuemate uurimuste valgusel“, 1928; J. Nuut, „Millest kõneleb Einsteini relatiivsuse õpetus“, 1930), osalt tõlgetena võõrkeeltest. Õppe- ja rakenduskirjanduse kõrval ilmus üksikuid populaarteaduslikke raamatuid ka teiste kirjastuste väljaandel („Loodus“, „Noor-Eesti“, „Odamees“, „Rahvaülikool“, „Varrak“), aga trükiteoste üldarvuga võrreldes oli seda siiski üsna vähe¹⁾, ja mis ilmuski, see ilmus pooljuhuslikult, nagu muu seas. Ärilisel alusel töötavad kirjastused ei pidanud populaarteaduslike raamatute väljaandmist tasuvaks, kuna oldi arvamusel, et lugejaskonda sedalaadi kirjandus ei huvita. Selle väärarvamuse hajutajaks oli kolmekümnendate aastate algul tarvitusele võetud entsüklopeediliste ülevaateteoste väljaandmine üksikute vihkude kaupa. Esimese ulatusliku ülevaateteosena hakkas küll ilmuma Eesti Kirjanduse Seltsi üheteistkümnene-köiteline koguteos „Eesti“ juba 1925. aastal, kuid see ilmus suurte, mitmesaja-leheküljeliste köidetena, pööret tekitavalt aga mõjusid eesti populaarteadusliku kirjanduse arengusse perioodiliselt väikeste vihkudena ilmuvad ettetellitavad populaarteaduslikku laadi käsiraamatud, nagu N. Kannu toimetusel 1930. aastal ilmuma hakanud „Üldine ajalugu vihkudes“ ja „Looduse“ kirjastusel 1931. aastal ilmuma hakanud „Maailma maad ja rahvad“, mille menust ergutatuna „Loodus“ 1932. aastal alustas vihkude kaupa ilmuva „Eesti rahva ajaloo“ väljaandmist. Sestsaadik ongi „Looduse“ ülesandeks populaarteadusliku kirjanduse alal jäänud esmajoones vihkudena ilmuvate teatmeteoste väljaandmine.

Eesti Kirjanduse Seltsi tegevus arenes teises, odavate populaarteaduslike eriraamatute kavakindla tootmise suunas. Juhuslikkust populaarteaduslike raamatute väljaandmisel asendas 1932. aastast peale teadlik valik; lehekülgede arvult, ainekäsitusviisilt ja loetavuselt suuresti erinevate teoste mitmepalgelise ko-

1) 1928. a. kokku 6 (trükiteoste üldarv oli 1084), 1929. a. 8 (üldarv 1220), 1930. a. 14 (üldarv 1201).

gumi²⁾ asendas ühtlane ja ülevaatlik raamat-ajakiri „Elav Teadus“, mille püüdeks oli anda „kokkuvõtet inimkonna senistest elu- ja kultuurikogemustest“, lugeja silmaringi süstemaatiliselt igas suunas avardades.

Populaarteadusliku kirjanduse eriharuna hakkas Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel juba kahekümnendate aastate keskpaiku ilmuma kodumaiste kultuuritegelaste elulookirjeldusi: A. Jürgensteini „Carl Robert Jakobsoni elu ja töö“ (1925), V. Ridala „Ernst Enno“ (1925), A. Raagi „Elisabet Aspe elu ja looming“ (1929) jne. Kümnendi lõpul ja kolmekümnendate aastate algul lisandusid neile mõned biograafilised tõlketeosed: A. Maurois' „Ariel ehk Shelley elulugu“ (1928), R. Rolland'i „Tolstoi elu“ (1928), J. V. Lehtose „Victor Hugo“ (1929), H. Drouin'i „Louis Pasteur“ (1930), R. Rolland'i „Michelangelo“ (1931) jne., — viimased ühise pealkirja all „Elulooline seeria“. Sellest seeriast kujunes 1933. aasta algul Eesti Kirjanduse Seltsi teine pidevalt ilmuv kirjakogu, mille üldnimetuseks on „Suurmeeste Elulood“ ja sihiks „töö- ja vaimukangelaste elukäigu kirjeldus“ ühes kujuka pildi andmisega „töölalast, kus kangelane tegutses: teadusmehe puhul tutvustatakse teaduslikke leiutusi, avastajate puhul uusi maid, riigimeeste puhul ajaloo tagaseina, kirjanikkude ja kunstnikkude puhul nende teoseid“. 1935. a. sügisest peale sisaldab see sari ainult algupärandeid omamaiste autorite sulest; eesti rahvuslikest suurmeestest on esitatud Jakob Hurda, Jaan Poska ja Villem Reimani elulood.

Et Eesti Kirjanduse Selts oma „Elava Teaduse“ ja „Suurmeeste Elulugudega“ oli leidnud õige tee populaarteadusliku kirjanduse levitamiseks, seda tõendab kõige paremini sarjasüsteemi tarvituselevõtt ka teiste kirjastuste poolt; nii kasutas sarjasüsteemi k.-ü. „Loodus“, asudes 1935. aastal välja andma kodukultuuri ja kasvatuslikke küsimusi käsitlevat sarja „Kodukolle“, millele hiljem järgnes biograafiline sari „Marseljeesist internatsionaalini“, võõraid maid tutvustav sari „Mehed, maad ja mered“ jne. „Noor-Eesti“ kirjastusel ilmus 1935. aastal kuuest raamatust koosnev „Filosoofiline seeria“, hiljem „Maailmasõja memuaaride sari“. Sarjasüsteemi alusel andis Tartu Prantsuse Instituut välja oma „Toimetised“, sarjana ilmub populaarteaduslikku erikirjandust mitmesuguste koondiste väljaandel, nagu Eesti Akadeemiliste Naiste Ühing, Eesti Koduse Kasvatuse Ins-

²⁾ Kus õhukeste brošüüride kõrval esines kehakaid köiteid ja rahvalike väljaannete (M. J. Eisen, „Tõll ja ta sugu“, 1927) kõrval kapitaal-seid uurimusi (H. Kruus, „Talurahva käärimine Lõuna-Eestis“, 1930).

tituut, Eesti Põllumeeste Keskselts, Maanaiste Keskselts jne. Enamik neist sarjadest on seni pakkunud siiski kas esmajoones „esteetilise“ väärtusega raamatuid („Looduse“ sarjad) või siis rakenduskirjandust mitmesugustelt erialadelt; puhtpopulaarteaduse raamides on järjekindlalt püsinud ikkagi ainult Eesti Kirjanduse Seltsi sarjad, eriti „Elav Teadus“, mis ainult esimeses aastakäigus annab „sisuliseks mitmekesisuseks ja nooremategi lugejate huvi äratuseks“ ühe poolilukirjandusliku reisikirjelduse (A. Pigafetta, „Esimene teekond ümber maailma“).

Eestikeelsest populaarteaduslikust kirjandusest rääkides ei pääse tänapäeval kuidagi mööda Eesti Kirjanduse Seltsist kui populaarteadusliku kirjanduse peamisest levitajast Eestis. Kui populaarteadusliku kirjanduse osatähtsus viimaseil aastail järjekindlalt on suurenenud³⁾, siis tuleb seda õige tähtsal määral pidada Eesti Kirjanduse Seltsi teeneks. Arvudes väljendatult oleksid Eesti Kirjanduse Seltsi saavutused populaarteadusliku kirjanduse levitamise alal järgmised: „Elav Teadus“ 1932. aastast kuni 1939. aasta lõpuni (96 numbrit) sisaldab 10 818 lehekülge ja „Suurmeeste Elulood“ (53 numbrit) sisaldavad 8 230 lehekülge, kokku ümmarguselt 19 000 lehekülge⁴⁾, — üsna mõtlemapanev arv!... Levinud on „Elavat Teadust“ kokku 106 689 eksemplari ja „Suurmeeste Elulugusid“ 34 239 eksemplari, kokku 140 928 eksemplari, — seegi arv paneb mõtlema: pole just väike nende eestlaste hulk, kellede käeulatusse Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslikud väljaanded peavad aastate jooksul olema sattunud!... Paratamatult kerkib küsimus, mida neil väljaandeleil on lugejaskonnale sisuliselt pakkuda olnud.

*

„Elava Teaduse“ esimese numbriga eessõnas kõneleb tegevtoimetaja pikemalt neist sihtidest, mida selle sarja väljaandmisega taotellakse. „Mitte teadus sellisena pole väärtus,“ ütleb ta, „vaid ainult seevõrra, kui ta teenib meie elutungi poolt määratud põhiväärtusi... Mitte teadmiste paljus pole, mida igaüks meist teaduselt tarvitseb, vaid nende õigus ja eluväärtus, nende kooskõlavus elu suurte põhisih tide ja põhiseadustega, nende rakendatavus meie argielus.“ Nii peab ta „Elava Teaduse“ ülesandeks lugejate vaimse silmaringi avardamist, et nad harjuksid ise-

³⁾ 1936. a. näiteks moodustas populaarteaduslik kirjandus umbes 12% trükiteodete üldarvust.

⁴⁾ Seltsi kirjastusel väljaspool neid kaht sarja ilmunud populaarteaduslikud raamatud (kokku 21) sisaldavad 3542 lehekülge.

seisvalt järeldusi tegema, vajaduse korral aga omandatud teadmisi ka praktiliselt kasutama. Esimese aastakäigu esimese numbriga sisuks on lõpposa H. G. Wells'i kuulsaks saanud teosest „The Outline of History“, pealkirjaga „Suur Maailmasõda“. Esimene number oli seega heaks sissejuhatuseks elavat teadust vahendavale kirjakogule, kuna see ühelt poolt käsitles neid tegureid, mis inimkonna viisid esimese maailmasõjani, teiselt poolt aga näitas, mida sõja tagajärjel tekkinud olukorras oleks võinud ja pidanud tegema rahvaste paremate tulevikuväljavaadete heaks. Raamat püüdis silmaringi avardada niihästi möödunu kui ka eelseisva suunas, tutvustades lugejaid silmapaistva kultuuritegelase ja mõtleja tõekspidamiste ja neist tuletatud hoiatustega. Sobivaks paarikuks sellele esimesele mõtlema-manitsejale on aastakäigu viies number, prof. G. Ferrero „Vana-maailma hukkimine“, ajalooteaduse ühe huvitavama ja keerulisema probleemi vaimukas ja võrdlemisi terviklik vaatlus, mille väärtus on seda suurem, et ka selle autor katsub mineviku sündmustest hoiatusi tuletada oma kaasajale. Nagu Wells, nii tahab ka Ferrero lugejat mõtlema ja seisukohta võtma panna; et esimene oma vaateis on radikaalsem, teine konservatiivsem, see võib lugejale aina kasuks olla, kuna just see sunnib teda kõigest esitatust arendama oma isiklikke arvamusi.

Kahe ajaloolise teosega tahab „Elava Teaduse“ esimene aastakäik lugeja tähelepanu juhtida mineviku ja tuleviku ühtekuuluvusele ja inimese enda osatähtsusele oma saatuse kujunemisel. Sellega on kaudselt rõhutatud ka iga üksiku suurt vastutust tuleviku ees, mille kujundamine sõltub meist endast, meie tahtest ja küpsusest. Seda vastutustunnet aitavad süvendada esimese aastakäigu koosseisu võetud poliitilisi küsimusi selgitavad raamatud: inglise keelest tõlgitud „Sissejuhatus poliitikasse“ ja prof. A. Piibu kirjutatud „Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti“, milledest esimene annab objektiivse ülevaate poliitilis-ühiskondliku elu arengust üldse, teine käsitleb poliitilisi probleeme ühenduses iseseisva Eesti tulevikuga. Mõlemad raamatud selgitavad ühiskonna, riigi ja rahvuse üldhuvide tundmise vajadust ja neid huvisid rahuldavate püüdluste tähtsust; mõlema sihiks on ühiskonna- ja rahvaliikmete kasvatamine aktiivseiks ja teadlikeks kodanikeks.

Mitte juhuslikult pole kahe poliitilisi küsimusi käsitleva raamatu vahele asetatud majanduselu valgustav raamat: E. Poomi „Moodne töötehnika ja majanduskriis“, — on ju majanduselu praeguses ühiskonnas poliitilise eluga lahutamatult

seotud ja moodustab sellega ühise terviku. Majanduselu käsitleva raamatu autor lähtub arvamusest, et majandus pole mitte mingi iseseisev „osa“ elust, vaid eluvõitluse eri külg ja paratamatu vahend suures võitluses, mida inimene peab oma isikliku ja ühiskondliku heaolu tõstmiseks või vaimse kultuuri arendamiseks. Kuna raamatu autoriks on eestlane, siis põimub majanduselu küsimuste vaatlusse parajais paigus vihjeid kodumaa oludele ja siinseile majandamisvõttele, mida vajaduse korral üsna karmiltki arvustatakse.

Kui „Elava Teaduse“ esimese aastakäigu tuumaks on ajaloolisi, poliitilisi ja majanduslikke küsimusi käsitlevad raamatud, siis rühmitub selle põhituuma ümber eri suundadesse viitavaid vaatlusi kitsamailt aladelt, mis lugejat tutvustavad välise maailma ja selles valitsevate nähtustega või aga teda aitavad oma elu puht-praktilises mõttes mõnusamaks ja meeldivamaks muuta. Esimesse liiki kuulub prof. O. Lodge'i „Energia“, millele järgmisel aastal lisandub dr. Jaan Kranigi „Tehnika võidukäik“, kolmandal aastal A. Põdruse „Elekter igapäevases elus“ jne. Teise liiki kuuluvad dr. C. Thomalla „Uued teed tervisele“ ja A. Remmeli „Otstarbekohane ja ilus kodu“, millele järgnevate aastate jooksul lisanduvad dr. J. Pordi „Iluaiad ja kodu ümbruse kaunistus“, A. Remmeli „Rõivastuskunst ja mood“, Olga Keski „Uued teed toitluses“ jne. Teejuhiks rahvusliku iseolemise ja omapära juurde on esimese aastakäigu numbritest dr. O. Loo-ritsa hoogsalt kirjutatud „Eesti rahvausundi maailmavaade“ — sissejuhatus „Elava Teaduse“ sellele kõrvalharule, mis katsub vastust leida küsimusele, kes me oleme, kust me tuleme ja kuhu me suundume kui rahvas, kui omapärane eriüksus maailma rahvaste suures peres. Sellesse kõrvalharusse lisandub 1933. aastast peale iga-aastane „Eesti Kroonika“ — kokku juba kaheksa köidet; lisaks kuuluvad siia E. Madissoni „Parlamentarism ja Eesti põhiseadus“, Fr. Tuglase „Lühike eesti kirjanduslugu“, E. Laamani „Erakonnad Eestis“, R. Parise „Uuem eesti kunst“, G. Ränga „Vana-Eesti rahvakultuur“, K. A. Hindrey „Meie metsloomad“ ja „Meie koduloomad“, H. Madissoni „Tõutervis- hoid ja rahva tulevik“, H. Helme „Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu“, J. Roosi „Lühike eesti raamatu ajalugu“, E. Laamani „Eesti ühiskond“, Tiiu Kadaka „Eesti rahvakunst“, Janusson- Joa-Krepp-Rannes-Asper-Reimanni „Eesti majandus“, R. Indreko „Eesti ürgaeg“, K. Lutsu „Põlevkivi“, P. Ariste „Eesti keele hääldeamine“ ja H. Kompuse „Maaliline Eesti“, — kaudselt ka Vera Grüntal-Poska „Naine ja naisliikumine“, A. Kolmpere

„Sport ja kehaline kasvatus“, I. Rebase „Sotsiaalpoliitika ja töökaitse“, A. Kurvitsa „Enesearendus ja edasiõppimine“ jne., kokku 29 raamatut 96-st, eri raamatukogu suurema kogu raamides. See meie rahvusliku olemasoluga seotud küsimusi valgustav kitsam kogu on üldkogule mitmel alal tõhusaks täienduseks: elu ja inimese põlvnemist ülemaailmalises ulatuses käsitlevale raamatule (tõlge H. G. Wells'i „The Outline of History“ sissejuhatavast peatükist) lisandub Eesti ürgaega käsitlev uurimus, mis vastab küsimusele, kunas ja kuidas ilmusid esimesed inimesed meie kodumaale, missugustes tingimustes nad siin elasid, millega tegelesid, missuguseid tarberiistu kasutasid jne. Täienduseks sellele meie kodumaa kaugemat minevikku kirjeldavale raamatule on omakorda uurimus Vana-Eesti ainelise rahvakultuuri kohta, mis meie muistseid liiklusvahendeid, ehitisi, tarbe- ja tööriistu kirjeldades annab kujuka ülevaate meie esivanemate võimeist, oskustest ja saavutustest, muu seas sellestki, kuidas rahva isikupärane loov jõud mitmesuguseid välismõjusid kasutas oma kultuuri rikastamiseks ja mitmekesistamiseks. Vana-Eesti rahvakultuuri kohta käivat uurimust jällegi täiendab veelgi rohkem üksikasjadesse laskuv raamat eesti rahvakunsti kohta selle mitmesugustes eriharudes.

Kolmeköitelisel „Lühikesel maailma ajalool“ (H. G. Wells'i „A Short History of the World“ järgi) kahjuks puudub esialgu paarik Eesti ajaloo alalt ⁵⁾; eesti uuemat kultuurilugu seevastu valgustab eri suunas tervelt neli „Elava Teaduse“ numbrit: „Lühike eesti kirjanduslugu“, „Uuem eesti kunst“, „Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu“ ja raamatu-aastal ilmunud „Lühike eesti raamatu ajalugu“, — kõik neli väga sisukad, ülevaatlikud ja asjalikud raamatud arvukate sisuselgitavate illustratsioonidega.

Nagu „Elav Teadus“ laiemas ulatuses, nii kingib ka selle Eestit käsitlev alaosa rohkesti tähelepanu poliitiliste (ja nendega seotud majanduslike) küsimuste vaatlusele. Lugeja silmaringi neil aladel avardavaile üldisemat laadi tõlketeoste (inglise keelest tõlgitud „Sissejuhatus poliitikasse“ ja rootsi eriteadlastelt laenatud „Poliitilised peavoolud“) seltsivad omamaiste asjatundjate sulest „Parlamentarism ja Eesti põhiseadus“, „Erakonnad Eestis“, „Eesti ühiskond“ (alapealkirjaga „Selle koostis, areng ja iseloom“), — kolm raamatut, mis meie ühiskondliku kihistumise ja üksikute kihtide poliitilis-maailmavaatelse jagunemise üksik-

---

5) Laiemas ulatuses täidab selle lünka viieköiteline teatmeteos „Eesti ajalugu“.

asjalise kirjelduse kõrval puudutavad ka tuleviku-väljavaateid, käsitledes kaasaega teelahkmel seisva üleminekuajastuna. Eri-seisukohtadelt vaatleb meie ühiskondlikke küsimusi „Sotsiaalpoliitika ja töökaitse“, mis selgitab ühelt poolt sotsiaalpoliitika põhimõisteid, teiselt poolt neist põhimõistest võrsuvaid sotsiaalpoliitilisi probleeme kindlas veendumuses, et „otstarbekohane, hästi organiseeritud ja õigesti läbiviidud sotsiaalpoliitika on kindlaimaks vahendiks igale rahvale rikastuda, eetilisel arened ja poliitilises korralduses püsida“.

Ülevaate Eesti majanduse struktuurist enne iseseisvust ja iseseisvusajal, selle arengust, arengusuunast ja majanduselu üksikute harude kujunemisest annab „Eesti majandus“, mis küll ei riiva majanduse sidemeid poliitikaga, kuid esitatud andmete rohkeusega on heaks lisaks E. Poomi praegugi veel aktuaalse tähtsusega teosele „Moodne töötehnika ja majanduskriis“. Sõnastusviisilt kuiva „Eesti majandust“ omakorda täiendab kergesti ja mõnuga loetav „Põlevkivi“ (alapealkirjaga „Meie rahvuslik suurvara“) — omapärase esituslaadi ja ülielava ainekäsitleusega silmapaistev raamat, E. Poomi „Moodsa töötehnika“ kõrval õnnestunumaid populaarteaduslikke teoseid eesti keeles. Suure selguse, ülevaatlikkuse ja sugestiivsusega kirjutatud raamat ei anna ülevaadet mitte ainult põlevkivi kaevamise ja kasutamise viisidest, vaid tutvustab ka põlevkivi tekkimisega kauges muinasajas, põlevkivi avastamisloo üksikute järkudega ja põlevkivi kasutamise tulevikuperspektiividega. Seesuguseid teoseid sooviks „Elava Teaduse“ sarjas näha meie teistegi maapõuevarade kohta.

Rahva poliitilise ja majandusliku eluga on tihedalt seotud rahva tervishoid, mille unarussejätmine tähendaks kõigi tuleviku-väljavaadete tuhmumist; rahvuslikust vaatekohast nähtuna ja rahva tuleviku huvisid silmas pidades käsitleb tervishoiu küsimusi dr. H. Madissoni „Tõutervishoid“, arvestades pärivusteaduse moodsaid saavutusi ja puudutades mõningaid rahva tervishoiu seisukohalt ülitähtsaid probleeme, muu seas naise kutsetööga ja noorte organiseerimisega seotud küsimusi. „Sündimuse tõusu tuleb vaadelda kui rahva usaldusavaldust oma oleviku ja tuleviku vastu,“ ütleb dr. Madisson oma raamatu lõpul, mis mitmel põhjusel peaks eriti naisi huvitama ja mille juurest mõned niidid viivad V. Poska-Grüntali naist ja naisliikumist käsitleva raamatu juurde, kus küll väga rohkesti ruumi antakse ülemaailmalise naisliikumise tekkimis- ning arenguloole, kus aga rõhutatakse siiski kõike sedagi, mis e e s t i naised on tänini saavu-

tanud ja mis neil veel teha oleks; tähtsale kohale asetab autor nii meil kui mujal tehtud töö emade- ja lastekaitse alal, samuti hoolekande ja tervishoidlike olude paranduse alal, iseenesest mõistetavalt ka kasvatusel alal jne.

Muude eesti aineil kirjutatud või neid otseselt riivavate „Elava Teaduse“ numbrite seast katsub „Lapsepõlv ja iseloom“ lähtekohti leida rahvusliku kasvatusel põhimõttele, „Sport ja kehaline kasvatus“ juhib tähelepanu sportimise tüttervishoidlikele, sotsiaalsele ja poliitilisele tähtsusele, „Meie metsloomad“, „Meie koduloomad“ ja „Maaliline Eesti“ tahavad süvendada kodumaa tundmist, „Eesti keele hääldamine“ aga emakeele tundmist. Rahvuslikult häälestatud raamatute kitsamasse ringi kuulub lõpuks ka A. Kurvitsa „Enesearendus ja edasiõppimine“, mis annab „juhiseid isetegevuseks hariduse alal, eriti maanoortele“.

*

„Elava Teaduse“ üldisi, meie kodumaaga mitte otseselt seotud aineid käsitlevate numbrite juurde tagasi pöördudes mainitagu kõigepealt nendegi omavahelist ühtekuuluvust. „Elavast Teadusest“ on aastate jooksul kujunenud tihe tervik, mis aina uutes suundades avardab lugeja enese- ja ümbrusetundmist, — enese tundmist kehalises ja vaimses mõttes, ümbruse tundmist ajas ja ruumis. Muidugi pole igakord võimalik täpset vahet teha, kus nimelt lõpeb enese tundaõppimine ja kust algab ümbrusega tutvumine, — eriti kui tegemist on bioloogiliste tõdede selgitamisega (V. Lao, „Mis on elu?“) või ka inimesetundmisega laiemas mõttes, ükskõik siis, missuguselt vaatekohalt: kas kehaehitusest lähtudes (dr. med. K. Lellep, „Kehaehitus ja iseloom“), vaimseid eeldusi ja nende arenemisvõimalusi lähtekohaks võttes (A. Elango, „Lapsepõlv ja iseloom“; dr. med. W. Stekel, „Kirjad emale“), inimese vaimset olemust kui niisugust valgustada püüdes (prof. dr. E. Kaila, „Mis on „hing“?“ ja „Mis on „vaim“?“), selle komplitseeritusse kõige varjatumaid teid kaudu ligipääsu otsides (K. Holtzmeier, „Alateadvus ja psühhoanalüüs“), selle labürintidesse ürgse elutungi eriväljenduste uurimise abil selgust tuua katsudes (A. Elango, „Abielu ja armastus“) või inimesele ligipääsu otsides koguni tema käekirja kaudu (F. Wittlich, „Käekiri ja iseloom“). Nii mitut lähenemisviisi kasutades antakse lõpuks võrdlemisi rahuldav vastus küsimusele: mis on õieti inimene, milliseist sugemeist koosneb tema olemus, kas ja mil teel oleks võimalik teda paremaks ja täielikumaks muuta?

Kellele need nii või teisiti inimese enesega tegelevad raama-

tud inimese tundmaõppimiseks ikka veel piisavat vastust ei anna, neile võimaldab „Elav Teadus“ inimese olemust uurida ka tema eneseväljenduste ja eneseteostuste kaudu, tutvustades inimese usuliste otsingute ja tõekspidamistega (prof. W. Bousset, „Jeesuse elu ja õpetus“; prof. E. Tennmann, „Maailma usundid“), tema filosoofiliste mõtiskluste ja tõeotsingutega (Will Durant, „Lood filosoofia ajaloost“ I—V), tema taotlustega loovkunstide alal (prof. W. Söderhjelm, „Itaalia renessanss“; A. Aspel, „Sissejuhatus kunstivooludesse“; H. Paukson, „Romantika ja realism“; H. Read, „Moodne kunst“ jne.), tema saavutustega ajaloo raamides (H. G. Wells, „Lühike maailma ajalugu“ I, II ja III; A. Pigafetta, „Esimene teekond ümber maailma“ jne.), tema loovtööga poliitika (Hearnshaw ja Cole, „Sissejuhatus poliitikasse“; prof. A. Piip, „Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti“; L. Ljunglund, „Poliitilised peavoolud“; J. Vilms, „Korporatiivne ühiskond“; G. Bienstock, „Euroopa ja maailmapoliitika“) ja majanduse (J. Semjonov, „Maailma varad“; G. W. Silverstolpe, „Rahvamajandusteadus kõigile“) alal. Inimese tundmaõppimist nii avaras ulatuses ei saa muidugi enam lahutada ümbrose tundmaõppimisest, millest see sellisel kujul moodustab ainult ühe osa, kuid kaugeltki mitte vähimtähtsa osa; ükskõik, kas me inimest mõista püüdes oma pilgu juhime ajalistesse või ruumilistesse kaugustesse — ikka ühineb kaugusemõiste kujutelmadega kauguste avastajast, kauguste mõõtjast, kauguste asustajast ja mõtestajast. Kõigi inimlike teadmiste keskuseks on lõpuks inimene ise; inimest peegeldavad nii mineviku hämarusse kui ka maailmaruumi lõpmatusse juhitud uurimused.

Sellele arusaamisele jõudes kaob „Elava Teaduse“ lugejal vajadus sarja üksikuid numbreid liigitada enam- ja vähemtähtsateks; nad kõik on vaid ühe tervikliku organismi osad, millede tähtsus oleneb lugeja enda huvikallakust. Lugejast sõltub, misugust rada kaudu ta eelistab alustada iseene ja teda ümbritseva maailma avastamise retke: lugejast oleneb, kas lähtekohaks teekonnale saab kodukultuuri käsitlevate raamatute tsükkel („Otstarbekohane ja ilus kodu“; „Iluaiad ja koduümbruse kaunistus“; „Rõivastuskunst ja mood“) või saavad selleks lood filosoofia ajaloost; lugejast sõltub, kas teekond algab „Lühikese maailma ajaloo“, prof. A. Adleri „Inimesetundmise“ või meie naaberriigi Läti kultuurilugu käsitleva raamatu juurest, — sihile viivad lõpuks kõik teed, kui leitakse pidepunkt, mis üht või teist raamatut nii või teisiti seob lugeja enda isikuga, tema isikliku huvidepiirkonnaga. Selliseid pidepunkte pakub „Elava

Teaduse“ iga number oma joonealuste vihjetega, mis omavahel seovad üksteisest näiliselt üsna kaugelseisvaid alasid.

Pole ju väga üllatav, kui näiteks sporti käsitlev number juhatab tõutervishoidu käsitleva numbriga või kui sinnasamasse juhatab naist ja naisliikumist käsitlev number; küll aga võib ootamatusena tunduda, et tõutervishoidu käsitleva numbriga juhatab ka majandusgeograafiat käsitlev number. Soostub majanduslikest küsimustest huvitatud lugeja tõutervishoidu peajoontega tutvuma, siis leiab ta tõutervishoidu käsitlevast raamatust vihje kehaehituse ja iseloomu vahelkordi vaatlevale numbrile, kust tema huvi võib hõlpsasti kanduda teistelegi inimesetundmist vahendavaile „Elava Teaduse“ numbritele. „Maailma varadega“ sisuliselt väga lähedalt seotud „Põlevkivi“ vihjab „Elu ja inimese põlvnemist“ jälgivale numbrile, viies majanduslike huvidega lugeja kokkupuutesse ajalooliste ja bioloogiliste küsimuste kogumiga; „Sissejuhatus poliitikasse“ sisaldab joonealuse vihje vana-maailma hukkmist käsitlevale raamatule; prantsuse kultuuri arengut käsitlev raamat ei juhi lugeja tähelepanu mitte ainult „Sissejuhatusesse kunstivooludesse“ ning „Romantikale ja realismile“ ega juhata „Uue eesti kunsti“ juurde, vaid mainib „Vana-maailma hukkmist“, s. o. puhtajaloolist probleemi käsitleva numbriga kõrval ka „Sissejuhatus poliitikasse“. Bioloogia põhiküsimusi tutvustav „Mis on elu?“ juhatab terveni seitsme eri numbriga juurde⁶⁾! Mil määral see või teine lugeja laseb end neist vihjeist mõjutada ja kui kaugele keegi end laseb avanevaist uutesse aladesse süvenemise võimalustest kaasa tõmmata, see oleneb peale ta enda vaimse liikuvuse ja painduvuse muidugi eri autorite ainekäsitusviisist. „Iseenesest“ kergedki ainealad võivad lugejaisse kuiva, kohmaka ja puise käsitluse tõttu eemalepeletavalt mõjuda; samuti võib mõni tavaliselt raskeks peetav aineala selge, kujuka ja elava käsitusviisi tõttu nii paeluvaks muutuda, et lugeja meelsasti nõustub jagu saama selle tutvumisega seotud tehnilistest raskustest.

Ons „Elava Teaduse“ üksiknumbrid kergesti- või raskesti loetavad? Arvamused selle kohta võivad suuresti lahku minna. Üks arvustaja väidab, et „Elava Teaduse“ sarjas ilmunud „raamatute hulgas leidub väheseid, mis oleksid vastuvõetavad ja loetavad laiade hulkade poolt. Enamik nõuab ettevalmistatud luge-

6) „Elu ja inimese põlvnemine“; „Energia ja loodusteadusliku ilma-vaate alused“; „Aine saladused“; „Mis on „hing“?“; „Uued teed tervisele“; „Kehaehitus ja iseloom“; „Uni ja unenäod“.

jat" (Helene Mugasto, Populaarteadusliku kirjanduse tutvustamisest, „Eesti Noorus“ nr. 2, 1940); teine arvustaja ütleb: „Enamik Elava Teaduse numbroid on kindlasti arusaadavad igale arukale algkooli lõpetanud noorele. Ainult üksikud väga spetsiaalküsimusi käsitlevad tööd nõuavad rohkem süvenemist ja eelteadmisi“ (A. Looring, Elav Teadus 1938, „Eesti Kool“ nr. 7, 1939). Kumb vaade on õigem? Omast kohast õiged on mõlemad. Mõnel määral „ettevalmistatud“ lugejat nõuab suurem hulk „Elava Teaduse“ sarjas ilmunud raamatuid; pole näiteks kujuteldav, et jõumasinaid käsitlev „Aur, tuli ja vesi“ oleks minimaalseidki eelteadmisi mitteomavale lugejale ilma vähemagi vaevata arusaadav, — ainekäsitus selles raamatus on aga oma lihtsas ja napis asjalikkuses nii paeluv, et „arukas“ lugeja esilekerkivate raskuste olemasolu ei võta tülika takistusena, vaid loomuliku paratamatusena, mis lugemise mõnu võib koguni suurendada. Ka tutvumine „Maailmaruumi ja tähtedega“ pole kujuteldav ilma mõningate „raskusteta“, kuid siingi on käsitus- ja väljendusviis oma otstarbekohase asjalikkuse juures nii elav, huvitav ja piltlik, et raskuste ületamisest saab vaimne nauding. Sedasama võiks ütelda majandusgeograafiat (nr. 88/89) ja rahvamajandusteadust (nr. 94/95) käsitlevate raamatute kohta, mis mõlemad on määratud teadmishimulisele võhikule ega nõua mingit „ettevalmistust“ peale tavalise üldhariduse vähemalt algkoolikursuse piirides. Kumbki autoreist läheneb oma ülesandele eri viisil, kuid mõlemad lahendavad selle suurepäraselt; eriti kergesti loetav on Semjonovi majandusgeograafia, mis loetavuse kerguselt võiks võistelda kas või ajaviitekirjandusega, pakkudes ometi tohutu hulga põhjalikult läbitöötatud materjali.

Isegi tavaliselt üliraskeks peetavad ja väheseid huvitavad filosoofilised probleemid on „Elava Teaduse“ lugejaile ülevaatliku, omapärase ja osava käsitusviisi varal kergesti loetavaks tehtud (nr. 56, 61, 65, 82/83), kuigi ehk siin eeldatakse lugeja juures algkooliharidusest natuke kõrgemat hariduslikku taset. Mõnel määral ettevalmistatud lugejat eeldavad ka psühholoogilisi ja mõningaid ajaloolisi probleeme käsitlevad raamatud, millede autorid sisulise ülevaatlikkuse ja selguse kõrval sageli hiilgavad väga kõrgeväärtusliku sõnastusega (Ferrero, Söderhjelm, Read jt.).

*

Ainekäsituslaadilt kõige kergemini loetavad on võõraid maid ja nende elu kirjeldavad „Elava Teaduse“ numbrid, milledest Laamani „Nõukogude Vene“ ja Laaman-Kahkra „Tänapäeva

Saksamaa“ oma sisukuse kõrval paiguti paeluvad keelelise nõtkusega, Mäelo „Tänapäeva Ameerika“ isiklike tähelepanekute rohkeuse kõrval köidab elava ja ladusa, mõnusalt vestelaadilise väljendusvormiga, Maurois' „Inglased ja Inglismaa“ elulähedase mitmekülgsuse kõrval veetleb intiimse sõnastusega, Schreiberi „Õnnelikud skandinaavlased“ sisulise asjalikkuse kõrval meeldib esitusviisi lihtsusega, jne. Õnneks lugejale läheneb iga autor oma ülesandele eri vaatekohast: „Tänapäeva Ameerika“ püüab linnulennult pilku heita kõigile kirjeldatava maa eluvaldustele, „Õnnelikud skandinaavlased“ piirdub eeskätt majanduslike ja sotsiaalsete olude kirjeldamisega, T'ang Leang Li järgi koostatud „Nüüdse Hiina alused“ joonistab ülevaatliku pildi Hiina ajaloolisest arengust, Aspeli areda ja kauni selgusega kirjutatud „Prantsusmaa“ esitab põhijooni prantsuse kultuuri arengust ja selle mõjust Euroopas, Pukitsa „Läti kultuurilugu“ tõmbab rööpjooni Läti ja Eesti arengu üksikute etappide vahel, juhtides tähelepanu mõnedele päris hämmastavaile ühtesattumistele ja sarnasustele (laevaseltsi „Austra“ asutamine Riias a. 1882 jms.).

Võõraid maid ja rahvaid kirjeldavate populaarteaduslike raamatute kõrval peetakse elulugusid üheks kergemini loetavaks populaarteadusliku kirjanduse liigiks. Elulookirjeldusi kui „tõesti sündinud lugusid“ loevad meelsasti ka vähemarenenud lugejad, keda tõsine kirjandus tavaliselt ei huvita ja kes raamatust otsivad esmajoones ajaviidet. Muidugi ei huvita sääraseid lugejaid igasugused elulookirjeldused, vaid peamiselt seesugused, milledes on rohkesti välist põnevust: mida sündmusrikkam on elulugu, seda vastuvõetavam see on. Sündmustevaene elulugu köidab vähearenenud lugejat harva; rohkesti sündmusi leidub aga väheste suurmeeste eluloos, — kui need pole just maadeavastajad, väejuhid või rahvuskangelased. Vaimseil aladel tegutsevate suurmeeste väline elukäik on enamasti sündmustekehv — sageli seda ühetoonilisem, mida kaugemaleulatav tähtsus on vaimusangari elutööl. Pidevalt ilmutav elulugude sarja välja andes ei saa kestvalt silmas pidada üksnes elulugude sisulist põnevust; kui sari tahab ülevaatlik olla, siis tuleb sellesse võtta sääraseidki elulugusid, millede sündmustikulise sisu mõnikord võiks paari reaga ära jutustada. Seda on „Suurmeeste Elulugusid“ välja andes tehtudki; rohkesti välist põnevust pakkuvate elulugude kõrval (Amundsen, Lincoln, Garibaldi, Cook, Jeanne d'Arc, Augustinus, Stanley, Gustav II Adolf, Franciscus Assisi'st, Elisabeth, Piłsudski, admiral Nelson, Cromwell jt.) an-

takse elulugusid, milledes pearõhk langeb kujutatava suurmehe väsimatule tööle ja selle töö pöörettekitaavale tähtsusele maailma kultuuriloos (Balzac, Pasteur, Michelangelo, Beethoven, Kopernik, Voltaire, Diesel, Kierkegaard, Chopin jt.).

T ä h t s a m a k s osaks suurmeeste elulugudes ongi ju õieti nende töö ja saavutused, millede puudumisel puuduks ka põhjus eluloo kirjutamiseks; lahkarmamus on siiski tekitanud küsimus, kui suures ulatuses elulookirjeldus tohib käsitleda tegevuse vaatlust ja kas see elulookirjelduse raamides üldse on lubatav. Fr. Toomuse „Nietzsche“ puhul näiteks kirjutab üks arvustaja, et autor on suurmehe „loomingu vaatlusele ... kulutanud pisut rohkesti lehekülgi, mis ... ehk ongi selle teose üheks olulisemaks puuduseks, kui arvestada, et tegemist on ju ikkagi elulooga, mitte aga kriitilis-teadusliku uurimusega...“ (Hugo Viies, „Eesti Kirjandus“ nr. 7, 1936); A. Aspeli „Voltaire'i“ puhul aga kirjutab teine arvustaja: „Haaravalt on kujutatud Voltaire'i dramaatilise eludünaamika... Tagaplaanile kipub aga jääma Voltaire'i ideoloogia analüüs... Väheseid asjatundlikult vahele poetatud Voltaire'i mõttefragmente oleks võinud avardada aja-järgu juhtideedeks, näidates ühtlasi nende päritolu kui ka Voltaire'i teeneid nende edasiarengul. Sellise perspektiivi süvendamisega oleks teos veelgi võitnud“ (R. Toona, „Eesti Kirjandus“ nr. 10, 1938). „Suurmeeste Elulugude“ toimetuse on ses asjas enamasti püüdnud käia kuldset keskteed, mis vist ongi kõige õigem, kui arvestada, et elulugude sari peab rahuldama väga laialdast lugejaskonda, õppiva noorsooga alates ja meie keskmise haritlaskonnaga lõpetades.

Elulugude suur enamik on koostatud kindlaks kujunenud skeemi järgi, mis käsitleb kõigepealt vaatlusaluse arengut lapsest täisealiseks, siis tema otsinguteajastut ja lõplikku kristallumist kuni täieliku endaleidmiseni; peaaegu alati antakse üldpilt ka vaatlusaluse kujunemist nii või teisiti mõjutanud välisest olukorrast ja neist muudatustest, mis vaatlusaluse tegevus on olukorrasse toonud. Säärase skeemi järgi koostatud elulugu jätab lugeja mõttelennule ja järeldamisvõimele üsna avara tegevusvälja, ergutades teda vastuseid otsima küsimustele, mis-sugust osa kirjeldatava suurmehe arenemiskäigus etendas koduse keskuse, vanemate ühiskondliku ja majandusliku seisundi, kodus ja koolis kasutatud kasvatusviisi ja muude kasvatavate tegurite mõju, missugust osa etendas suurmees ise oma töö ja tegevusega kaasaegse ühiskonna, oma rahva, teiste rahvaste ja kogu maailma elus, jne.

Elulookirjelduse mõju lugejasse oleneb väga suurel määral autori suleosavusest, — kaugelt suuremal määral kui teaduslikke küsimusi käsitlevast raamatust otsib lugeja elulookirjeldusest „esteetilisi“ väärtusi, otsib „ilu“-kirjandust. Populaar teadusliku raamatu kui v asjalikkus ei mõju igakord häirivalt; elulookirjelduses aga ei taheta kuivust sallida — elulookirjelduselt nõuab lugeja stiili, muidugi vastavalt oma hariduslikele ja kultuurilisele tasemele. Ainekäsituslaadiga on umbes üks kolmandik „Suurmeeste Elulugude“ autoreid silmas pidanud algharidusega lugejat, teine kolmandik vähemnõudlikku „keskmist“ haritlast; kolmas kolmandik eeldab juba õige arenenud lugejaskonda, pakkudes üsna kõrgeväärtuslikku esseestili (Aspel, Laaman, Oinas, Raid, Sang, Urgart jt.).

„Suurmeeste Elulugudega“ võrreldes meenutavad mõned „Elava Teaduse“ numbrid kõige igavamalt laadi õpperaamatuid oma puise kuivusega. Kuna aga käsitusviisilt ja sõnastuselt ladusate, mõnuga loetavate „Elava Teaduse“ numbrite arv just viimaseil aastail on üha suurenenud, siis pole põhjust sarja saamatult või raskepäraselt kirjutatud numbrite juures peatuda. Pigemini maksab rõõmustava nähtusena esile tõsta omamaiste autorite enamiku üldiselt head ja otstarbekohast, sageli väga vaimukatki ainekäsitlust, milles peegeldub huvitavaid ja omapäraseid isiksusi, — mainitagu ainult nimesid, nagu Aspel, Kompus, Laaman, Loorits, Piip, Poom, Tammer, Tennmann jt., kelledest enamik ei hiilga mitte ainult sõnastuslaadiga, vaid ka huvitavate seisukohavõttudega, teravmeelse tõikade kõrvutamise ja julgete järelduste tegemisega. Tänu selliseile autoreile on „Elava Teaduse“ lugemine parimaks rohuks kivinenud eelarvamuste ja kitsarinnaliselt ühekülgse „pareminiteadmise“ või „kõigeteadmise“ vastu.

*

Kui „Elav Teadus“ õpetab ruumilisi ning ajalisi kaugusi omavahel nähtamatute sildade varal ühendama, siis õpetavad „Suurmeeste Elulood“ aegade muutlikkuses inimvaimu muutumist nägema. Ajad erinevad, kuid inimese andumusjanune ja tegutsemist-igatsev hing jääb ikka ühesuguseks; ajale vastavalt erinevad vaid selle väljendusvormid. Eesti Kirjanduse Seltsi kaks äsjavaadeldud populaarteaduslikku sarjagi on omal kombel teguriteks, mis meie aegse eestlase väljendustarvet peavad aitama ajanõuete kohaselt suunata. Võetagu meie kolme suurmehe — Hurda, Poska ja Reimani — elulood, võetagu „osa-

ühisus Eesti vabariigi“ aasta-aruannete nime õigusega väärinud „Eesti Kroonika“ köited, — eks ole need kõik suunanäitajateks neile, kes ei taha pimesi ega käsikaudu kobades oma teed käia? Eks virguta need kõik teadlikule ellusuhtumisele, iseseisvale mõtlemisele ning arukale otsustamisele?

„Jah, seda küll,“ arwab õlgukehitav pessimist, „kui neid aga loetakse! Ent kes meil populaarteaduslikke raamatuid loeb? Seda laadi kirjandus jääb lambiks vaka all...“ Osa lugevõib ju pessimistil õigus olla, kuid lugejaid siiski leidub, koguni sääraseidki lugejaid, kes lasevad endile populaarteadusliku raamatu otse koju saata: 63% „Elava Teaduse“ ja 89% „Suurmeeste Elulugude“ tellijaist⁷⁾ on üksikisikud maalt ja linnadest, — mis sunniks neid populaarteaduslikke raamatuid tellima, kui nad neist raamatuist huvitatud ei oleks?... Lisaks tellivad aga mõlemaid sarju ka paljud avalikud raamatukogud⁸⁾.

Sestsaadik kui meie hariduspoliitika juhid populaarteadusliku kirjanduse propageerimise oma tegevuskavasse võtsid, on raamatukogundus- ja haridustegelased avalikes sõnavõttudes korduvalt kurtnud populaarteaduslike raamatute vähese laenutamise (maal kõigest 11% laenutatud raamatute üldarvust!) üle avalikest raamatukogudest. Süüdistatud on neil puhkudel enamasti kas lugejaskonna tuimust või eestikeelse populaarteadusliku raamatu rasket loetavust; kõõrdi vaadatud on seejuures ka ilukirjandusele, mille levikut mõnelt poolt ülaru olevat soodustatud. Süüdistajail ja kõõrdivaatajail pole mõttesegi tulnud, et populaarteadusliku kirjanduse leviku suurimaks pidurdajaks on seni olnud meie lugemiskultuuri võrdlemisi madal tase. Alles möödunud aastal hakkas Haridusliidu häälekandjas ilmuma mõtteavaldusi selles sihis, et meil peaks hakatama õiget lugemiskultuuri levitama (Leo Soenberg, Kuidas lugeda?, „Areng“ nr. 1, 1939) ja raamatusse süvenemise kunsti õpetama (H. Lepamäe, Populaarteaduse populaarsusest, „Areng“ nr. 8, 1939). Kui kooli- ja vabaharidustööd juhtivad asutised lugemiskultuuri taseme tõstmise tõsiselt oma tegevuskavasse võtaksid, siis kasvaks peagi huvi mõttening vaimujõudu pingutava raamatu vastu, kasvaks ka Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslike sarjade lugejaskond.

7) Andmed 1937. aastast.

8) „Elava Teaduse“ 96-st numbrist on 92 avalikele raamatukogudele soovitatud; „Suurmeeste Elulood“ on kõik soovitatud raamatute nimestikus.

Vahepeal võiks küsida, mida nende sarjade väljaandjad ise võiksid sarjade heaks teha, et need rahuldaksid maksimaalseidki nõudeid. Eeskätt peaks muidugi senisest veel suurema intensiivsusega püüdma selle poole, et iga üksik „Elava Teaduse“ ja „Suurmeeste Elulugude“ köide sisendaks lugejaisse viljastava otsingu, vaimse isetegevuse ja loova eneseteostuse tahet. Teiseks tuleks hoolitseda nii „Elava Teaduse“ kui ka „Suurmeeste Elulugude“ sõnastusliku külje lihtsuse, selguse ja huvitavuse eest. Kuna võimatu oleks koostada populaarteaduslikku sarja, mille kõik numbrid rahuldaksid ja huvitaksid „igäüht“, siis võiks edaspidi sarjade koostamisel taotella senisest ehk veelgi suuremat mitmekesisust, silmas pidades nii maa- kui linnaharitatlasi, nii vanemat kui nooremat põlvkonda, nii kesk- kui algkooliharidusega lugejaid, nii üksikisikuid kui ka õppe- ringe, mis populaarteaduslike raamatute lugejaskonnas mängivad erilist ja väga tähtsat osa. Kõige lisaks aga peaks kas praeguse „Elava Teaduse“ raamides või selle kõrval kujundama eri sarja neile, kes mitmesugustel põhjustel pole saanud kuueklassilist algkooli lõpetada. Säärane ainekäsituslaadilt üsna lihtne populaarteaduslik sari oleks hädatarvilik praeguses olukorras, kus mittelõpetanute arv moodustab ligi poole kogu algkooliõpilaste arvust, ähvardavalt mõjutades meie rahva üldist haridustaset.

M. Sillaots.

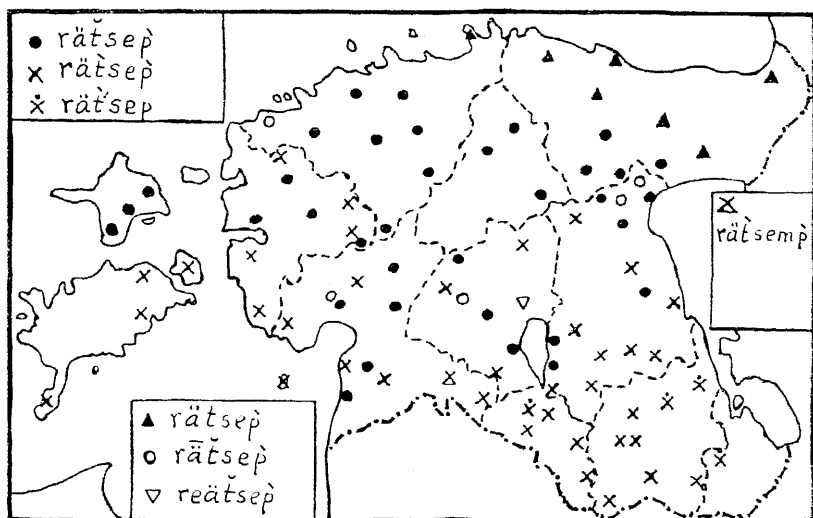
SÕNASELETUSI.

1. Rätsep.

Kehakatete valmistaja, ülikonna õmbleja amet ei ole muidugi algelisema talupojakultuuriga rahvale olnud vanasti omane ja seega on siis mõisteta, et selle elukutse valinud tööliste nimi *rätsep* on eesti keeles suhteliselt uus sõna. Seda ametit pidavaid eestlasi on linnades ja alevikudes olnud igatahes juba XVII saj. (1621) ¹⁾. Kuidas neid aga eesti keeles nimetati, pole meil kahjuks teada. Nähtavasti esmakordselt leiame sõna *rätsep* Gösseke sõnaraamatus (Manuductio ad Linguam Oesthonicam, a. 1660), lk. 365: schneider / (sartor) Rät-~~Sepp~~; seepeale muidugi kõigis muudeski sõnaraamatuis: A. Th. Hellel rätsep der Schneider (e-ga! vrd. aga sealsamas rät ja rätif!), Hupelil a. 1780 rätsep, pa, der Schneider. r. kõrval ka rätsep, pa, der Schnei-

1) Vt. Ajalooline Ajakiri 1934, lk. 185.

der. r. d. ja a. 1818 rät=sep, pa. r. d. pa. d. Schneider ja ret=sep, pa r. d. pä. d. Schneider, W i e d e m a n n i l rätsep g. rätsepi, rätsepa ja rät-sepp g. -sepa 'Schneider'. Viimane autor lisab selle sõna etümoloogia seletuseks juurde veel märkuse sulgudes: „st. riide-sepp“, oletades siis vist häälikuarengut riidesepp > rätsep! Viimasele, tõsiselt mitte arvesse tulevale seletuskatsele eelneb Ed. A h r e n s i etümologiseerimine: „rätsep Schneider, F. rää-täri, raatari, kraatari vom S[chwed]. skräddare (PD. Schröder). Der Ehste hat sep hinzugefügt“ (Gr. d. Ehstn. Spr., 1. tr., lk. 125, 2. tr., lk. 163). Ilma ligema põhjenduseeta loeb W. S c h l ü t e r, Sb. d. GEG a. 1909, lk. 43, sõna rätsep (alam)saksa laensõnade

Sõna rätsep levikukaart.

kilda. Meie haritlaskonna ja vististi ka laiemate rahvahulkade keelelises tundes näib see sõna aga assotsieeruvat sõnaga rätst, -i, rätik, mis eeldaks vanemat kuju *rättiseppä või *rättinseppä (vrd. tõldsepp ja tõlla[s]sepp). Säärasel kujul (rättiseppä) on seda eesti sõna püüdnud D. J u s l e n i u s istutada XVIII saj. keskel ka soome keelde 2).

Ühel Ak. Emakeele Seltsi koosolekul umb. 18 a. eest on alla-kirjutanu juba lühidalt arvustanud viimast seletuskatset ning üldjoontes pooldanud E. Ahrensi etümoloogiat. Vahepealseil

2) Vrd. H. O j a n s u u, Suomen kielen tutkimuksen työmaalta I, lk. 125, 181 jm.

aastail saadud uute rahvakeelsete andmete najal võiks nüüd küsimust uuesti valgustada järgmiselt:

1. Seletus *rättiseppä* > *rätsep* on vastuvõtmatu juba tähenduslikust seisukohast. Sõna *rätt*, *-i* vasted sugukeeltes, vepsa *rät'in* ~ *rät'sin* 'naisterahva särk', aunuse-karjala *rät's'inä* (samas tähenduses), soome *rätti*³⁾ ja *rätty* 'kalts, narts, naru', pesorätti, paita-r., nenä-r., niitty-r. 'heinamaa lapp', sataa lunta räteissä, ka *rätsi*, *rätsinä*, *räässinä* 'särk, naistesärk' (vt. Lönnroti!), eeldavad algupärasemat tähendust 'rätik, kate', nagu see on ainuline ka eestis (*rätt*, *-i*, *räte*, *rätik*: jala-r., jalg-r., higi-r., haletis-r., uju-r., käte-r., nina-r., tasku-r., suu-r., piima-r., silma-r., noka-r., vöö-r., sepli-r. jne., vt. Wied. Wb.!), kuna sugukeeltes esinev 'naistesärk' on sekundaarsem. Rätsep ei ole aga mitte räti, rätiku, vaid kehakatte valmistaja, riietuse õmbleja.

2. Lähtekuju *rättiseppä* oleks andnud *rätsep*, vrd. *pütsep*, *potsep*, ja seda, tõsi küll, leidub, kuid õige harva (teateid seni ainult Helme-Jõgevestelt, Põlvast, Rāpinast ja Setust). Palju laiemalt, lääne- ja lõunapoolses Eestis, tuntakse palataliseerumata *t*-ga kuju *rätsep*. Kõige üldisema levikuga (kesk-põhjaeesti, lõunaeesti keskosad) on aga teisesilbiväelteline *rätsep* (Kirde-Eestis muidugi vahepealse pikkusega *rätsep*), mille kvantiteeti ei saaks kuidagi pidada analoogiliseks, küll aga *t* poolpikkust ja palatalisatsiooni kujudes *rätsep* ja *rätsep*, vrd. *pütsep*, *potsep*. Et põhjaeesti murdeis on kolmandasilbiväelteliste *kingsepp*, *tõldsepp*, *pütsepp* (osas murretes küll *kingissepp*, *tõllassepp*, *pütissepp*) ja mõnedes lõunaeestigi murretes nende ja *pangsep*, *kardsep*, *raudsep* kõrval siiski teisesilbiväelteline *rätsep*, viitab muidugi algupärasemale olukorrale, millest etümologiseerimisel tuleks lähtuda.

3. Eriti tähtis on aga silmas pidada murdelisi teisendeid: Risti, Avinurme, Audru-Ridalepa, Suure-Jaani-Tällevere *rätsep*, Kolga-Jaani *reätsep* ja Tormas (või Laiusel)⁴⁾ *reatsepa* talu. Pikka vokaali siin ei saa seletada ei häälikuseadusega ega mingi analoogiaga. Väga tõenäoline, et see vananenud, siin ja seal eraldatult esinev *rätsep*, *reatsep* ongi kõige algupärasem kuju. Areng *rätsep* > *rätsep* on aga põhjaeesti keskmurretes (eriti Harjus, Järvas ja Virus) tuntud, vrd. (*jooksmä*:) *jokseb*, (*piits*:)

³⁾ Soome *rätti*-teisendit peab H. O j a n s u u, tsit. t. lk. 181, laenuks põhjaeestist.

⁴⁾ Dr. P. Ariste teatel.

pitsad, (*õotsuma* :) *õtsun*, (*lõõts* :) *lõtsad*, *ei vitsi*, *lotsik*, ka *seitse* > *seetse* > *setse*.

4. Ülalesitatud kaalutlustel suureneb tõenäolisus, et meil on siin tegemist rootsi laensõnaga, mis võis esialgu kuuluda kas *räädal või *rädal või koguni *reedal, *redal (*vrđ. Göseke*, *Helle* ja *Hupeli retsep*-teisendit!), mille lähtekujuks on rootsi *skräddare* (nagu ka soome sõnal *räätäli*). *Kingsepp*, *pottsepp*, *raudsepp* jne. eeskujul kujundati aga peagi sellest liitsõna *rääd-sepp*, *rääitsepp* (? *reetsepp*). Sõna laenamise aeg on tõenäoliselt XVI saj.

Huvitav, et selles liitsõnas teist osist *-sepp* on rahvakeele enamik, ühiskeel ja kirjakeel hakanud käsitlema sufiksiks (nõnda vähe on keelelises teadvuses siin püsinud side sõnaga *sepp*), käänates sõna *rätsep* kujul part. sg. *rätsepat*, gen. pl. *rätsepate*, part. pl. *rätsepaid*. Täendusliku isolatsiooniga on vististi seletatav *-sep*-osisel ka säärane edasiareng nagu *Halliste* teisendis *rätsemp*.

2. Viirastus.

Eesti kirjakeel ja ühiskeel, samuti põhjaeestilised mandrimurded tunnevad 'silmapette, silmamoanutise, silmalummutuse' tähenduses nimisõna *viirastus*, millest *Wiedemanni sõnaraamat* esitab veel teisendi *viirustus* ja nimetab tähendusvarjunditena 'tont, kummitus, eksituli, virmalised, hirmutis, äkiline õnnetus', *viirastuse asi* 'üleloomulik nähtus', *viirastus tuli peale* 'ta jäi tukastama', *viirastused käivad peal* 'tal on deliirium', *une viirastus* 'lühike tukastus'. Selle kõrval on samus idioomides tarvitusel ka verb *viirastama* 'silmapettena, silmalummutusena esinema' (*täna mul seal nagu viirastas silmade ees*), kuid ka 'suigatama, pisut tukkuma jääma' (eriti Lääne-Eesti mandril *pisut viirastasin* 'silmad vajusid korraks kinni, jäin tukastama', *silmad viirastasid korra kinni*), millele *Wiedemann* lisab veel teisendid *viirustama*, *viiratsema* ja neid kõiki seletab tähendusvarjunditega 'hukka minema, rikkinema, äparduma, kummitust nägema, äkilisest õnnetusest tabatud olema, kummitama'. Vanemates sõnaraamatutes see sõnatüvi esineb juba *A. Th. Hellel* kujul *wiraštus* 'ein fürchterlich entsetzlich Ding', *Hupelil* a. 1780 'ein fürchterliches oder entsetzliches Ding; Irrlicht' ja on nimetatud seal põhjaeestiliseks sõnaks, teose 1818. a. väljaandes *wiraštama* 'spucken, r.', *wiraštus* 'fürchterliches od. entsetzliches Ding; Spuckerey, Gespenst, Nachtpoltern; Irrlicht. r. d.' (seega siis juba põhja- ja lõunaeesti sõnana).

See sõna tähenduses 'hallutsinatsioon' kui ka 'tukastus' on nähtavasti seni olnud seletamatu. Tõenäoliselt kuulub see ühte tüvega *virve-*, mis esineb verbis *virvendama* (ka *virvelda-*, *virvita-*, *virbelda-*, *virmanda-*, *virmelda-*, *virenda-*, *viirelda-*, vt. Wied. Wb.) 'kiiresti, värisedes liikuma, vibreerima, virama, sätendama', ja selle arvatava teisendiga *virva-* (*virmalised* ~ *virvalised*)⁵⁾, vrd. ka soome *virvatuli* 'eksituli, sootuluke'⁶⁾. Sõna algsem kaju oleks siis olnud *virvastama*, *virvastus* (vrd. ka Urvaste *virvettus* 'hallutsinatsioon', millel teiselt poolt küll sidemed ei näi puuduvat Põlva, Vastseliina sõnaga *virvittus*, Otepää, Kambja sõnaga *virp* 'hallutsinatsioon'), häälikuliselt vrd. asepikeenduslikke arenguid nagu *varvik* > *vārik*, *valykkko* > *vālik*, *kasykkko* > *kāsik*, läänemurrete *pelyettus* > *pēlettis*; *v* kao puhul alakinnises silbis vrd. *valvatama* > *vaatama*, *põrmand* > *põrand*, lõunaeesti *nurmik* > *nurik* jne. Nõnda siis *viirastus* algsemalt 'silmavirvendus; unevirvendus'.

3. Saratsed 'tihva piirud'.

Kanga tihvapiirgusid⁷⁾ nimetatakse mitmetes põhjaeesti läänepoolseis mandrimurretes *saratsed* (Türi, Pilistvere) või *saratse peerud* (Hageri, Türi, Pilistvere), *saratse piirud* (Vigala Velise), *saratse lauad* (Mihkli, Vändra, Hageri, Juuru). Sõna küllaltki laia levikualast (puudub läänes siiski vähemalt Vigala khk. Vigala vallas, Muhus, Kihnus, Ristil) hoolimata on see Wiedemannile siiski tundmatu, nagu ka kõigile vanemaile leksikograafidele.

Selle sugukeelteski tundmatu sõna algupära selgitamisel võiksid arvesse tulla järgmised sõnatüved:

1. *Muhu adv. sargas (sarḡas): riided sargas* 'riided mustaga kõvad, pankas', *juussed sargas* 'juuksed vanunud, mustad, paatu-

5) Teisiti siiski O. Looorits, Estn. Volksdichtung und Mythologie, lk. 78, kus sõna *virvaline* ühendatakse soome sõnaga *virma* 'tuline, äge, hullumeelne' (ka mordva *urma* 'haigus, häda').

6) Vt. L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria, § 208.

7) Kaks (või kolm) õhukest piirgu ehk lauakest, mis pannakse niite ja lõngapoomi vahepeal kangalõimele vahele, et tihva pidada (= Ridalas *lahu piirud*, Ida-Harjus, Lääne-Virus ja Põhja-Tartumaal *tihvad*, Vigalas *tihba piirud*, Karusel *tihva pulgad*, Alutagusel *tiustad*, *tiustavad*, *tiuhtad*, Kodaveres *teestad*, Karksis *vaheliku pirru*, Äksis *lapid*, Rāpinas ja Setus *lapi* ?).

nud', *siiliku änd olli sargas* 'seeliku saba oli (märjast pärast, näit. kalalt tulles) kõvaks külmanud', *nina sargas piäs* 'nina uhkelt püsti', *ta olli ühna verega sargas oln* 'paksult verega koos', *ninalune kõik tatiga sargas*.

2. Kuusalu randade (Tapurla) *sarg*, gen. *sara* 'kitsas põllu, heinamaa riba, heinamaa' (vist laen soomest), soome *sarka* 'põld, põllupeenar, pikk põlluseljandik', vepsa *sarg* 'põllupeenar', mis-sugust sõna Y. H. T o i v o n e n on võimalikuks pidanud kõrvu-tada sürjani-votjaki sõnaga *šur* (näit. sürjani *ly-šur*, votjaki *šur-li* 'selgroo'), vt. FUF XV 70—71, ja J. K a l i m a ühes E. N. S e t ä l ä g a ühendanud sõnadega: soome *sarka* 'kasetohtu riba' (Lönnrot), karjala *šarka*, *šarga* 'niineviisu talla küljes olev riba kasetohtu', vepsa *sarg* 'riba kasetohtu', vt. MSFOu XLIV 214. Viimastega kuulub ühte ka lapi *sarre*, *sare* 'rima, hiatus', *sargge* 'incisura', *sārrod* 'halkoa (hirrestä kelleksiä, jänteistä säikeitä)' jne., vt. T. I. I t k o n e n, MSFOu LVIII 54. Võib-olla kuulub siia, kuigi häälikulised raskused on väga tunduvad, ka liivi *sār*, *sār*, pl. -D 'kartulipõllu vagu, vaohari', mida L. K e t t u n e n on küsivalt rinnastanud eesti *saar*-, soome *saari*-sõnaga (vt. Liv. Wb., lk. 377).

3. Soome *sarka*, gen. *saran* 'jäme villane kalev, vatmal', karjala *šarga* 'samast täh.'.

Neist kolmest häälikuliselt ühtekuuluvast sõnast kahe esimehe, *sargas* ja *sarg* 'põlluriba', soome *sarka* 'tohuriba', etimoloogilise identsuse oletuse teeb tõenäoliseks nende semasioloogiline külg: nende tähendustes on ühendavaks momendiks 'lahutatud olek, eraldatus, eraldiseis, riba'. Raskem on aga siia arvata soome *sarka* 'kalev' kuuluvust. Kui viimane sõna lõpuks pole algupäraselt tähendanud mingit primitiivsemat, vanutamise teel karva-dest, villast valmistatud vilditaolist riiet, vilti?

Ka *saratse* piirgude tähenduses peitub ülalnimetatud tahk: need hoiavad lõimi lahus, eraldavad lõimi, nad peavad kanga lahku, vahelikku ehk tihva. See sõna oleks siis nähtavasti tule-tis sõnast *sarka* ja on varemalt kuulunud *sarγaitset* 'eraldajad, lahutajad'.

A. Saareste.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

A. Jakobson: Lumi sulab. (Igavesed eestlased III.) Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1940. 338 lk. Hind 5 kr. 25 s.

A. Jakobsoni „Igavesed eestlased“ töötab kujuneda üheks ulatuslikumaks romaanide-tsüklikuks meie kirjanduses. Nagu autori varasemast „Andruksonide suguvõsast“ nähtub, ei ole ta juba varem põlanud vanu realistide ja naturalistide traditsioone. Nii on ka „Igaveses eestlastes“ „Comédie humaine“i ja „Rougon-Macart“i suurejoonelist ehitusvõtet. Ühe sõnaga: Jakobsoni uus romaanide sari tahab jälgida ühe mitmeharulise perekonna kohanemis- ja kaitseliigutusi läbi raske ning murrangulise aja, alates 1914. a. suvest ja lõpetades võib-olla kaugel Eesti iseseisvusaajastus.

Nelja mahuka köitega, kõnesolev kaasa arvatud, on autor jõudnud 1917. a. sügisesse, seega Maailmasõja eelpäevilt tema lõpukuudeni. Esimene romaan „Vaikne õhtu“ jälgis maaltpõlvneva Kuhelikkude perekonna kadakasastava haru peaaegu naeruväärset muutumist pajuveneliseks. „Oktoobrituule“ kahes mahukas köites näitas autor vingete sõjatuulte laastavat puhumist tagalas ka nende inimeste keskel, kes sõda võib-olla ootasid. Uues romaanis „Lumi sulab“ kordub veel masendavamalt oktoobrituule-teema perekondade laostumisest ja kojusaabuvate frondisõdurite elukõlbmatuks muutumisest, kuid ühtlasi hakkab pikkamisi ilm-nema ettevalmistus uuteks ühiskondlikeks murranguiks. Sõja-aastate jääne tuul on kõike puudutanud. Peale muu algab majanduslikul ja psüühilisel survel lagunemine senistes tõekspidamistes keisrivõimu ja maailmakorra igikehtivusest. Väikesed faktid koonduvad aegamisi selle poole, et saabuks 1917. a. revolutsioon. Romaanis üha valjenev rahulolematute nurina kauge kõma hakkab pikkamisi ette valmistama revolutsiooni justnagu varakevade äkilist lumeminekut. See pealkirja sümboolne tõlgitsemise võimalus antaksegi raamatu 291. leheküljel.

Et „Lumi sulab“ on esimene osa selle pealkirja all, siis ei saa sümboolika täit jõudu ja romaan käsitleb alles nagu liiga varakevadisi nähtusi ja jäälagunemise põhjusi, mitte seda ennast. Seepärast ei saavutata täit hoogu ja suurust nagu näiteks „Oktoobrituul“ II-ses, vaid kujutades pinnaaluseid ettevalmistavaid sündmusi, liigub väiksemates piirides. Frondisõdur Andres Kuhelik, kelle naine ülekohtuselt ja selle võrgutaja teenitult surnud, saabub koju tervisepuhkusele ja ei leia siin pinda jalge alla. Peale mitmesuguste väiksemate juhtumiste satub ta uue Eeva voodisse ja põrandaaluste kampa. Välise sündmustiku asemel vaadeldakse Andrese kaudu sõjalõpulist agulit ja enne kõike Andrese siseelu ning tema reageerimist ümbruse ning tema enese laostuva elu nähtustele. Autori jõud on „lume sulamise“ motiivi kõrval rakendatud inimese sisemaailma, tema närvirikete, salajaste ajede, eriti viha ja vastumeelsusehoogude, laostuva minnalaskmise ning ükskõiksuse, aga ka äärmise helluse ja osavõtlikkuse puhangute jälgimiseks. Seega on „Lumi sulab“ kõige psühholoogilisem romaan „Igaveste eestlaste“ sarjas.

Umbes Andrese-taolise inimese psühholoogilise vaatluse alal on Jakobsonil küllalt ettetõutusi. Nõrgestatud ja vigastatud närvid ja hinge-eluga frondisõdur tagalas end igapäevasesse ellu sobitamas — säärast situatsiooni on mitu korda Jakobsoni teostes ligemalt või kaugemalt vaadeldud. Ka kõnesolevas romaanis on sama nähtus osavalt antud kolmes-neljas variatsioonis. Ilma et tarvitseks näiteid tuua „Reamees Mattiasest“ või „Metsalise rajast“, on Jakobson sellel alal tugevana tundunud ja on seda ka praeguses romaanis. Et Jakobson korduvalt säärase tüübi kirjeldamisele tagasi on pöördunud, laseb oletada tugevaid isiklikke elamusi

ja tüübi elulähedust. Kuid teiselt poolt seisab romaani nõrkus ta uudsure puuduses peamiselt neile, kes Jakobsoni on palju lugenud. Autorit ei ole kordamise oht suutnud eemale peletada ta lemmiktüübist ja situatsioonist nähtavasti sellepärast, et on tarvis anda tõetruu läbilõige ajastust. Kuid tüübi kordumise kõrval häirib ka autori pisut ühetooniline motiveerimiskunst.

Jakobson on käesolevas romaanis hoolikam kui senistes, rakendab rohkem seesmist jõudu (mida on tal muide ikka olnud) ning tagasihoidlikumaks puhastatud väljendusviisi kui varem. Kuid inimese hingeelu käsitlemisel on endiselt suur osa igasuguste äkiliste ajede psühholoogial. Inimene vihastub äkki, tunneb korraga midagi ja süütab paberossi või litsub pikkade sammudega minema, uinub silmapilkselt või teda läbib äkiline kaastunde või rõõmu hoog. Niisugune „dünaamiline psühholoogia“ on üks Jakobsoni iseloomulikuid ning huvitavamaid jooni, kuid selle mõnede piselementide ja võtete kordumine ei mõju värskest. On ju tõsi, et oma loomult põhjalikule kõige äraselgitamisele kalduv viljakas autor seisab paratamatult säärase kordamise hädaohtude ees, kuid ei oleks ülearune neid veel rohkem vältida. Ning lõpuks, kas on tarviski kõiki nähtusi nii põhjalikult valgustada ja ära seletada? Lugeja fantaasial olgu ka oma osa!

Peale selle võib kahelda Jakobsoni aine käsituslaadi kõige suuremas otstarbekohasuses ja huvitavuses. Kui seda kahtlust täie raskusega avaldada, siis oleks ta liialt suur etteheide, mida Jakobson kaugeltki pole ära teeninud. Ja siinkohal olgu öeldud, et ärgu mõistetagu kahjustavalt valesti arvustaja tagasihoidlikke mõtlemisi.

Nimelt sõda on see üksainus arv, mis lahendab Jakobsoni käesolevas romaanis peaaegu kõik tundmatud. Kuid see arv ei ole autorile irratsionaalne, nagu ootaksime, vaid on muutunud aja jooksul üsna lihtsaks ja tavaliseks. Kui ainult ütleme „sõda“ ja „sõja tagajärjed“, siis on meil Jakobsoni järgi juba midagi kindlat öeldud. Me näeme, et oktoobrituul kõike puudutab ja teame juba ammu, kuidas ta puhub, aga autor ei väsi ikka veel näitamast, kuidas. Ikka seesmiselt murenenud frondisõdur, ikka ümberliperdavad soldatinaised, ikka ahned võõritsejad! Sõda on ikka põhjus, mis keerab just need küljed selgesti vastu valgust. See kõik on ju sula tõsi, see kõik on liigagi tõsi, eriti nüüd, kui sõjaraskus jälle rängalt maailmale langeb, kuid kõnesolevas romaanis ta ei saavuta enam nii suuri tulemusi, sest tema taga võib märgata mõnikord korduvat liigutust. Meie oleme sügavalt rahuldatud autori patsifistlikust ning humaansest vaatekohast, kuid ometi läbi ootamata võimaluste ja sügavuste, mille tõelised põhjused võivad hämaraks jääda, arenev inimese elu on huvitavam kui kõige õiglasem ning tervitatavam idee, mis niikuinii ühtki püssisuid ei seo.

Bernard Kangro.

Molière: Tartuffe ja Õpetatud naised. Tõlkinud Ants Oras. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1940. 302 lk. Hind 3 kr. 75 s.

Et nüüd kõmu-, sopa- ehk kollase kirjanduse vastu (heal lapsel palju nimesid!) sõjakäiku on alatud, on igatahes heaks märgiks, et kirjanduse ja tõlkekirjanduse kvaliteedi vastu elavamat huvi hakatakse tundma. Kuid isegi positiivsete tulemuste korral on selle aktsiooni tähtsus piiratud: halva kirjanduse levik ei lõpe kunagi, niikaua kui selle järele nõudmist on, ja see nõudmine ei vähene, kuni parema kirjanduse järele vajadust ei tunta. See küsimus on rahvahariduse, vaba aja veetmise jm. probleemidega seotud ja ainult koos nendega lahendatav. Palju edukam oleks alata koonuse tipust — kõrgekvaliteedilise tõlkekirjanduse soodustamisest,

levitamisest ja tunnustamisest. Sel alal on meil küll häbiväärt vähe tehtud.

Pikema kirjandusliku kultuuriga maades oleks võimatu säärane passiivsus nn. „klassilise kirjanduse“ vastu, nagu seda leidub meil. Oma kirjanduse suurmeisterid austades õpitakse ka võõrastest lugu pidama. Kostüümid ja dekoratsioonid vahelduvad, aga alati jääb elu ja inimene kirjanduse ja kirjaniku loomistöö objektiks. Ainult odava aktuaalsuse otsija kardab klassikuile kuhjunud tolmukorda. Meil aga tuntakse, et meie „klassikud“ — Jannsen, Pärn või Saal — enam nõudlikumat maitset ei rahulda, ja sõditakse klassikute vastu üldse. Seepärast tundub meile Shakespeare lapsik — seesama Shakespeare, kes näit. saksa kirjanduses rohkem jälgi on jätnud kui ükski omamaalane, seesama Shakespeare, kelle kohta on öeldud, et ta Jumala järel maailmas rohkem on loonud kui keegi teine. Niisugune hoiak peaks kaduma, eriti nüüd, kus me rohkem kui kunagi varem deklareerime — ja mitte ainult lauakõnedes —, et väike-rahva suurim olemisõigustus on ta kultuur.

Kuigi suur kirjanik ka aegade voolus midagi ei kaota, pigem ainult võidab, kuna erapooletu distantis ta isiksuse kõigi või vähemalt võimalikult paljude tahkude nägemist võimaldab, on talle lähenemiseks ikkagi teatud vaeva tarvis. Omamaalase juures viib oma kirjanduse tundmine lugeja iseenesest kirjanduse alussammaste juurde; võõrkeelse autori juures on kõige tähtsamaks vahemeheks tõlkija. Meil on küllalt näiteid selle kohta, et parimastki kirjanikust halva tõlke tõttu mingi teise või kolmanda järgu autori mulje võib jääda. Kuigi ka kõige parem tõlge originaaliga võrreldes paratamatult midagi puudu jätab, katab puudujäägi mitmekordselt see tähtsus, mis heal tõlkel on oma keele väljenduskultuuri süvendamisel. Hea tõlge on palju suurem omakultuurisaavutus kui keskmine algupärane ja vajaks, et talle palju suuremat tähelepanu pöörataks, kui meil seda seni on tehtud. Ühe niisuguse hea tõlke tutvustamist taotlevad ka käesolevad read.

Enamik Molière'i komöödiaid on kirjutatud riimitud värssides. Eriti pikemate värsssteoste eesti keelde tõlkimine on samavõrra vaearikas kui tänuväärne ülesanne, kuna meil sel alal nimetamisväärseid traditsioone veel puuduvad. Kui mingi värssimõõt keelega eriti tihedalt on seotud, siis on seda aleksandriin. See värssimõõt on prantsuse keele struktuurile nii ideaalselt kohandatud, et seda muutmatult võimatu on reprodutseerida, ja suuremategi kultuurkeelte sellele vastavad värssistamisüsteemid on abitud selle paindlikkuse edasiandmisel. Saksa näit. on L. Fulda püüdnud oma Molière'i-tõlkeis tarvitada vahelduva jalgadearvu ja riimiskeemiga jambilist värssimõõtu, nn. Fausti värssi, Eestis on seni aleksandriini tõlgitud tsesuurita jambides. Oras on aleksandriini reprodutseerida püüdes võtnud tarvitusele anapestilistest või jambilistest pooltest koosnevad tsesuuriga värssid. Orase lähendus tundubki jõudvat prantsuse algkujule võimalikult lähedale, kuigi eesti vaste rütmiliikumised paratamatult pole nii mitmekesised kui prantsuse keeles ja värss tsesuuri kohal kipub jagunema ka kaheks grammatiliseks poolmeks.

Sugugi vähem ei tule hinnata ka riimimisraskusi, eriti kui arvestada, et meil pikemad rahuldaval teostatud värsssteosed peagu puuduvad. Tehniliselt õnnestunud on sel alal ainult Alveri poemid; Käärneri „Bianka ja Ruth“ on ladus, kuid vormiliselt ilmetu, ja Visnapuu „Saatana vari“ ainult detailides õnnestunud. Orase tõlked on järjekordseks tõenduseks, et eesti keel võimaldab nõudlikumat riimirakendust ka pikemais töödes. Aleksandriin nõuab pealegi järjekindlat paarisriimi ja mees- ja naisriimi vaheldust. Kui Oras ei kardaks raskusi, need pigem tiivistavad teda. Ta on nimelt enda ülesande teinud sellega veelgi raskemaks, et ta peagu sugugi ei tarvita riimuvaid sufikseid ja öö : vöö taolisi kulunud riime.

Tagasihoidlikus proportsioonis võiks mõlemaid tüüpe julgesti kasutada. Õigusega väldib ta ka riimuvate tüvede samade grammatiliste vormide tarvitamist (näit. *puges: luges*), kuna need mõjuvad monotoonselt ja ei anna erilist riimiefekti. Järgnegu mõned näited Orase üllatusriimidest: *sellesarnast: varnast, arvagi: juuksekarvagi, virele: vaidluskirele, nähku: kähku, trei: ei, küntaks: süntaks*. Ja liitriimidest: *jäid sa: täitsa, viis ta: riista, näen teid: ettekäandeid, jne*. Arusaadavalt nõuab niisuguste riimide rakendamine tõlkijalt väljendusvahendite mitmekülgset tundmist. Hästi teostatult annavad nad värsile elegantsi ja nõtkust, mida mitte igas keeles nii naljalt ei saavutata.

Selgitagu mõned näited, kuidas Oras oma tõlkes mõistab ühendada sisulist täpsust pregnantse sõnastuse ja ilmeka vormiga. Kui Oras originaali „*Vous êtes dépensière, et cet état me blesse, / que vous alliez vêtue ainsi qu'une princesse*“ tõlgib järgmiselt: „Mul tundub, te ei tea, kuis mind solvata võivad / teie pillamiskirg, te printseslikud rõivad“ (lk. 25), siis ei jää selle puhul õelda muud, kui et eestikeelne vaste on tõesti täiuslik oma sisuliselt vastavuselt kui ka sõnastuse loomulikkuselt ja graatsialt. Ja kui ta Molière'i „*Et ce n'est point du tout la prendre pour modèle / ma soeur, que de tousser et de cracher comme elle*“ jaoks leiab vaste: „Mis jäljendus see on, kui just parema hülged / ja sama on vaid viis, kuidas köhid ja sülgad“ (lk. 160), siis on viimane isegi ilmekam kui originaal.

Tõlkija on alati valmis eesti keeles avanevaid võimalusi kasutama, et tuua tõlkesse uusi nüansse: „Nagu nõelaks mind vapsik, / ajab marru mind jutt, mis nii rumal ja lapsik“ (lk. 62; originaalis: „*J'enrage, / lorsque j'entends tenir ces sortes de langage*“) ja vahel leiab ta efekte, mis originaali oma löövuse poolest hoopis ületavad: „kui vagaduse vaht rõõviv pärijad paljaks“, lk. 108 (qui d'un juste héritier peuvent causer les plaintes).

Üldiselt on Orase sõnastus märksa pühapäevasem kui Molière'il, väljendusvarjundid allakriipsutatumad kui originaalis. Ühelt poolt oleneb see Orase „romantilisemast“ laadist, kuid ka suurema vormilise ilmekuse tarbest, ja oleks iseenesest tõlkele puuduseks, kui Oras oma pisut pidulikumat sõnastust ei mõistaks tasakaalustada kõige elavama ja lopsakama rahvakeelega. Et Oras oma tõlgetes suudab anda mõjuvamaid rahvakeelseid või argoolisi efekte kui paljudki teised eesti luuletõlkijad, pole küll kellegi avastus, kuid väärrib ometi allakriipsutamist, kuna Orast on harjutud pidama tugevasti literaarseks ja artistlikuks. Nagu paljud teisedki käibetõed, on see arvamus vildak ja rõhutab Orase tõlkijapalge üht joont teiste arvel. Eriti Molière'i tõlkimisel on rahvakeele hea tundmine õigel kohal, Oras tarvitab siin rahvapäraseid rektsioone („poisikesest pääst“, lk. 132, „ei otsa ega äärt“, lk. 26, „aina kamandab aga“, lk. 27, „mees mis mees“, lk. 57) või kõnekäande („minutaolist meest ei võeta varnast“, lk. 280, „omadega läbi“, lk. 201, „ei külma ega sooja“, lk. 252, jne.). Ja teenijate mahlakat rahvakeelt reprodutseerides tarvitab ta rahvamurdelisi vorme („hiiglama tüli“, lk. 183, „sihanded“, lk. 189), päris julgeid vulgarisme („üle prahi on mees, kes oma naist tudeerib“, lk. 275) ja lopsakaid väljendusi („ladina keel aina ladiseb suus“, lk. 275). Eriti neil puhkudel on ta originaalile valinud märksa reljeefsema ja tugevama vaste: „kana kaagutab küll, aga laulu teeb kukk“, lk. 274 (le poule ne doit point chanter devant le coq) või: „need professorid on ehk kantslis päris kanged, / muidu taip on neil nõrk“, lk. 275 (les savants ne sont bons que pour prêcher en chaise).

Kui neist näidetest ekslik oleks järeldada, nagu tendeeriks Oras kogu aja suurema rahvakeelsuse ja lopsakama sõnastuse poole kui Molière'il — nii tugeva autori juures kui Molière oleks see ka mõttetu võidu-

jooks —, avaldavad nad ometi rõhutamis- ja ilmekustamistendentsi, mis Orasele ka teistel puhkudel on omane. Varjundite asemel kasutab ta otsustavamalt valgust ja varju. Sellepärast armastab ta koomilist groteskseks paisutada ja lüürilist sentimentaalseks. Esimese laadi kohta võib tõlkest tuua rohkesti õnnestunud näiteid. Kui veidi solvunud armastaja oma pruudi juurde tuleb, laseb tõlkija tal avaldada oma kibestumist originaalist teravamis ironias: „... kuulsin... oma võluvast pruudist... otse hurmavat uudist“, lk. 67. Salongipoetastrite ilmetud värsid, peenutsevate naiste vaimustus neid kuulates või värsiseppade tüli on Orasel antud tunduvalt koomilisemalt kui Molière'il — see ei pruugi igakord olla tõlke paremuseks, kindlasti ei ole ta aga praegusel puhul tõlke puuduseks. Ja kui teenija, kes küll Molière'ilgi on väga ninakas ja hakkaja, oma peremehe vastu hoopis „krõbedamaid“ sõnu tarvitab („arvaks nägevat meest ja mitte kollanokka“, lk. 52), siis on efekt küll märksa teine kui originaalil, kuid samuti võimalik. Ainult ühes kohas — kui ma originaali õigesti mõistsin — on Oras groteskivõimaluse kasutamata jätnud. Orgon jutustab oma tutvumisest Tartuffe'iga, kuidas see talt raha saades poolt sellest tagasi pakkus ja kui seda vastu ei võetud, selle poole vaestele jagas.

Mitte nii õnnestunud ei ole igakord paisutused piltlikuma, ülevama või ilusama sõnastuse suunas, lihtsalt seepärast, et nad kergesti inimkõne lihtsuse ja loomulikkuse piiridest võivad üle minna. Niisugusteks piiripealsusteks on liiga piltlikud väljendused nagu „viha kõlksuv kuljus“, lk. 41, „armastan, kuni elu mul loojund“, lk. 61 (d'une ardeur extrême), kohati epiteedid nagu „armu lõõriv viis“, lk. 239 (mes jeunes amours), „rõve ilgus“, lk. 134 (sottise), „nii hõrk, nii kirkast lootust loov“, lk. 282 (doux). Samuti on kohati liialdatud sünonüümide tarvitamisega. Rahvapärased ja head on väljendused nagu „abi ja toega“, „äga ja oiga“, jne., seevastu ei saavuta väljendused „jube ja jäle“, lk. 131 (originaalis „terrible“), „jube ja võik“, lk. 109 (malheureux) või „laila ja loll“, lk. 248 (grands sots) soovitud efekti, „jube ja võik“ juba seepärast, et nad lugeja teadvuses uute sõnadena umbes sama tähendavad.

Ülearune on ka allakriipsutus nagu „tollest kambrist ta saaks väga hiilgava (minu sõrendus) peidu“, lk. 48 (orig. „propre pour surpendre“), kus enam sobiks „toreda“ või „paraja“. Kinnissõnadena tunduvad näit. „trikk“ (lk. 115) või „tees“ (lk. 250, 251).

Üldiselt on siiski ka nimetatud vähemõnnestunud vasted või paaris kohas esinev täitematerjal, mis on ikkagi paratamatu, nii meeldivasse ümbrusse paigutatud, et kõrv või silm neist peatamatult üle libiseb.

Käsiteldud raamatuga oleme saanud kaks komöödiatõlget, mida julgesti meie kõige paremate tõlgete seas võib nimetada. Eriti maksab see „Õpetatud naiste“ kohta, kus ka Orase tõlke „romantilisemad“ repliid ja valitum sõnastus täielikult teose laadile vastavad ja mida seepärast eesti pikemate värsstõlgete seas võib nimetada seni eesti parimaks saavutuseks ja — käepärast olnud võõrkeelsete võrdlusmaterjalide najal otsustades — üheks silmapaistvamaks Molière'i-tõlkeks üldse.

Aug. Sang.

Sally Salminen: Katriina. Romaan. Tõlkinud E. Haliste. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1939. 432 lk.

Kõnealune teos on saanud esimese aubinna suuremal Põhjamaade romaaniõistlusel ja samuti Soome valitsuselt, on tõlgitud paljudesse keeltesse ning levinud väga tähelepandavalt eksemplaride arvu. Nii saa-

bub teos eesti lugeja lauale rahvusvaheliste soovitustega. Ja arvatavasti on meiegi lugejad lugemist lõpetades veendunud, et teost tõesti maksis tõlkida ka eesti keelde.

„Katriina“ esimest kolmandikku lugedes võiks tulla arvamusele, et teose peapretensiooniks on valgustada, eriti peategelase saatuse kaudu, klassivaheid kusagil Ahvenamaa saarestikus ja nende pinnal kasvavat ülekohtut, kibedust ning võitlust. Pilt, mille autor annab saarekeelsele sattunud Katriina ja muu vaesema rahva ekspluateerimisest seal võimutsevate suurkaptenite poolt, on nii masendav, et usud autorit lugejat ette valmistavat mingile teravale ühiskondlikule kokkupõrkele jutu edasises käigus või mingi uue korra ideoloogia väljakujunemisele peategelases. Seda siiski ei toimu. Teos kujuneb liigutavate inimsaatuste jälgimiseks, aga mitte mingi klassiaktiooni jutlustamiseks. Sündmustiku jätkudes lisandub klassivastuolude küsimustele küllalt teisigi probleeme, ekspluateerimisküsimus kaotab oma teravuse, mõni senine kurnaja esineb kohati leebemas valguses, mööndakse, et mõnes teises külas on olukord kaugelt parem, ja üks vaese Katriina oma poegadest tõuseb koguni kapteni „seisusesse“. Eriti seob perekonnaelu oma mitmesuguste seikadega raamatu kahes viimases kolmandikus nii autori kui ka peategelase huve. Mehe ja naise, vanemate ja laste, vendade ja armunute vahel tekivad või katkevad mitmesugused sidemed. Siingi on majanduslikel asjaoludel öelda üsna kaaluv sõna, kuid nad pole kaugeltki ainumääravad. Suur rõhk langeb inimese enesetundele ning eneseusaldusele. Ekspluateerimisega harjunud suurkaptenidki muutuvad järeleandlikumaks, kui Katriina kindlalt ning veendunult küsib nendelt tööväärsemat tasu; peasi, et ei kaotata vaesuses enda inimväärsuse tunnet. Kõigi raskuste kiuste loob tubli Katriina viljatule kaljuotsale mingisuguse kodu, paneb seal vastu, kannatab välja ja tunneb õnnegi. Kõik kokku on viimast siiski napivõitu ja võib-olla on see üheks põhjuseks, mispärast nii Katriina mees Juhan kui ka Katriina ise surres istuvad mingist õnnelikumast taaskohtumisest teise, parema maailma meredel.

Autori jutustamisviisis on aruka, kuid lihtsa inimese siirust, oskust keerutamata ning usutavalt öelda peaaegu. Tal on kindlasti silma ka väikese detaili jaoks, aga ta ei rakenda viimaseid pillavalt, tal jätkub kujukaks iseloomustamiseks suuremaidki jooni ja nähtavasti ei taha ta teost venitada liiga pikaks. Kohati kõlavad sellest üldiselt realistlikust raamatust üksikud sümbolistlikud helid. Mõeldagu näiteks kas või surmajuhtumeid käsitlevate peatükkide pealkirjadele, nagu „Sandra nopib lilli“ või „Eerik läheb kaugesõidule“. Paaris kohas tundub realiteet koguni ebariilikkuseni sümboolne. Nii jutustab autor täie tõsidusega, et Katriina poolt laste nimele istutatud õunapuud kuivavad just noil aastail, kui vastav laps kauges maailmas sureb. Seda laadi sümbolism, osalt rahva kristlikust kultuurist, osalt vahest paganlikest uskumustestki juurdub, mahub üsna hästi selle realistliku teose raamesse — ta on nii rahvapärane. Jutustatud on Katriina ning tema lähedaste lood üldiselt hoogsalt, sündmuste tempo ei veni, sisu tundub võrdlemisi värske, välja arvatud vahest lihtsa ema ning haljale oksale tõusva poja kaugenemismotiiv, kus hetketi nagu ilmneks sentimentaalset šabloonilisust.

Tegelaskujud on reljeefsed, mitmekesised, väga elutruud ning usutavad, mitte väga keerulised või vähemalt mitte autori poolt jälgitud viimaste hingesoppideni. Erandiks komplitseerituse mõttes on vahest Katriina mees Juhan, see suurim luiskaja saarel, kes Katriina meelest siiski on teiselt poolt üks maailma ausamaid ning õrnemaid inimesi. Meeldejäävam, tihti eepilise suuruseni tõusev on siiski Katriina.

Kuigi olud, milles sündmustik toimub, on majanduslikult väga rõhuvad, ei jää üldmulje sealsete inimeste saatusest siiski kaugeltki nii masen-

dav kui näit. A. Jakobsoni „Vaeste patuste alevit“ lugedes. Suurtest erinevustest võiks vahest märkida, et alkoholismi ning sugueluliste vassingute osa saare vaimsel kargemas õhkkonnas on võrdlemisi tähtsusetu, tegelastel jätkub nähtavasti rohkem selge peaga kannatamise, mõnel juhul ka võitlemise vaprust. Tahaks loota, et teos suurendab paljudes lugejateski julgust halvalegi realiteedile kokkumatult näkku vaadata.

L. Anvelt.

A. H a n k o: Oli kord... Mälestusi. I. Kambja. „Maa“ kirjastus, Tartu, 1939. 264 lk. Hind 3 kr. 50 s.

A. Hanko käsitleb selles mälestusteraamatus oma lapsepõlve ja koolikäimist maal, Kambjas. Õige üksikasjaliselt jutustab ta meie maelanike omaaegseist korteri- ja toitlusoludest, maainimeste töötingimustest, vaba aja veetmise viisidest, lõbutsemislaadist, vaimuelust jne. Maa päriselanike kõrval kujutab autor ka üksikuid saksa soost kaaskodanikke, peamiselt kirikuõpetajaid ja nende perekonnaliikmeid, kelledest mõned näivad olnud suured originaalid. Jutustamislaad on ladus ja pikatoimeline, mõnikord ehk liigagi detailirikas, mis aga lugejat eriti ei pahanda, kuna üksikasju esitatakse lõbusa huumoriga, rahvaliku sundimatusega, millesse ajuti seguneb kõigile mälestusraamatuile nii omast nukrutsevat alatooni. Siin-seal põimub jutustuse sekka mõttemõlgutusi, arutlusi ja vaatlusi, olevikku minevikuga ja minevikku olevikuga kõrvutavaid võrdluskatseid, isiklikke seisukohavõttusid ühe või teise sündmuse või olukorra kirjelduse puhul. Korduvalt juhitakse tähelepanu neile seikadele, mis näitavad, millisel määral eestlaste rahvuslik iseteadvus arenes koos majandusliku tõusuga; tähelepanu juhitakse ka majandusliku tõusu põhjustele. Kõige selle tõttu on raamat üsna väärtuslikuks lisaks varemilmunud maaelu-käsitlevaile memuaarteoseile, neid mõndapidi täiendades.

Ka omaaegse maakoolielu ja maakoolide õpetegevuse kirjeldusele on raamatus rohkesti ruumi antud. Paljude pisanekdootidega läbipõimitud koolielukirjeldused annavad selge pildi koolikorralduse üksikasjust, kooliruumidest, õpetajate ja õpilaste vahekorrrast, vanemate õpilaste suhtumisest nooremaisse õpilastesse jne. Muidugi on juttu ka vene õppekeele sisseseadmisest tekkinud raskustest, millede eest õpilased õeldakse vahel koguni koolist metsa pakku läinud olevat, — selliste ja mõnede muudegi vempude puhul puudutatakse ka koolides tarvitusel olnud karistusi. Seoses koolieluga räägitakse riivamisi lastehaigustestki, mida raviti üsna algeliste vahenditega, — kui neid üldse raviti. Kõigis kirjeldustes peegeldub arusaamiste, vaadete ja tõekspidamiste patriarhaalne lihtsus ja ellusuhtumise ürgne sirgjoonelisus, millest vahepeal möödunud pool sajandit mõnel pool jälgegi pole järele jätanud. Ses mõttes peaks raamat eriti huvitama nooremasse põlvkonda kuuluvaid lugejaid, eeskätt võib-olla linnanoori, kellele kirjeldatav ajastik oma iseärasustega on sootu võõras.

M. Sillaots.

H a n s K r u u s: Eesti Aleksandrikool. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1939. 355 lk. Hind 5 kr. 25 s.

Eesti ärkamisaja uurimine on möödunud sügistalvel ilmunud, prof. H. Kruusi koostatud Eesti Aleksandrikooli ajalooa jõudnud järjekordse tubli sammu edasi. Sellega on täidetud vastava ajajärgu käsitluses tunduv tühik ja saabunud nii ajaloolaste kitsama ringi kui kahtlemata ka

ajaloost huvitatud laiemagi lugejaskonna poolt kaua oodatud teos, Muide, viimane oleks võinud ilmuda ja õieti oleks pidanudki ilmuma ligemalt kümme aastat varem, kuna juba siis oli suurem osa käsikirjast valmis, nagu autor viitab eessõnas. Taas tõendus, et raamatuilgi on oma saatus.

Ei peaks olema kahtlust, et kümme aastat varasema ilmumise puhul oleks prof. Kruusi kõnesolev teos avaldanud uudemat ja kõigiti värskemat muljet. Olid ju siis teatavad peatükid EAK-i ajaloost, mis vähestest muudatustega on teose lõplikku redaktsiooni sisse võetud, ajakirja-artiklitena veel trükkis ilmutata. Samuti mitme lähisprobleemi käsitletud, nagu Liivimaa rüütelkonna rünnak eesti seltsidele jt. Teiselt poolt aga peab mõnema, et nende varem avaldatud osade kaudu tekkis omakorda rohkesti huvi ja ootuspõnevust EAK-i ajaloo tervikliku käsitluse vastu. Üht aga ei saaks jätta märkimata: kõrvutades prof. Kruusi EAK-i ajalugu Fr. Tuglase „Eesti Kirjameeste Seltsiga“ selgub, et vastupidises ilmumisjärjekorras oleks viimane nii üksikasjus kui mitmeis üldsünteesideski paratamatult pidanud teissugusemaks kujunema.

Sisuliselt on prof. H. Kruusi EAK-i ajaloo käsitus vastavalt vaadeldava objekti arengukäigule jagatud kahte peassa. Neist esimene vaatleb EAK-i mõtte sündi ja arengut kuni selle ummikussejooksmiseni venestusaja oludes (1888. a.). Teine osa käsitleb Eesti Aleksandri-linnakooli avamist ja tegevust, millele liitub lõpp-peatükina EAK-i põllutöökooliks muutmise küsimus koos mõningate üldiste andmetega selle tegevusest põllutöökoolina kuni 1938. aastani. Seega on antud kogu EAK-i arengu kohta tühjendav ülevaade. Teose lõppu on lisadena liidetud EAK-i lõpetanud ja lõpetamata lahkunud õpilaste nimestikud ning ülevaade Endise Eesti Aleksandrikooli Kasvandikkude Ühingu selle ühingu esimehe Joh. Kiiveti sulest. Viimane asjaolu on seletatav sellega, et EAK-i ajaloo koostamine ja avaldamine toimus mainitud ühingu kaasabil.

Juba põgusalgi tutvumisel võib veenduda, et autor on oma töö teinud pinga huvi ja vapra süvenemisega. Läbitöötamisele on võetud üsna ulatuslik aine, mis paistab eeskätt trükitud osas olevat põhjani ammutatud. Seejuures on peaaegu langenud ajakirjanduslikule trükisõnale, kuid arvestamist on leidnud ka kogu asjaomane tähtsam kirjandus. Arhiivainestikust on kasutatud peamiselt Eesti Kultuuriloolises Arhiivis talletatud EAK-i ja EAK-i kirjakogusid ja neile täienduseks üsna rohkesti ärkamisaegete tegelaste kirjavahetust. Kahjuks pole viimaste puhul allikate loendis näidatud, missuguses ajalises ja arvulises ulatuses neid on esitatud, mis oleks kiirema orienteerumise hõlbustamiseks olnud tervitatav. Ametlikkudest arhiividest on kasutatud ainult mõningaid otseselt asjasse puutuvaid toimikuid Riigi Keskarhiivis säilivaist Balti Kindralkuberneri, Liivimaa Kuberneri Kantselei ja Riia Õppekonna Kuraatori arhiividest. Kõike loendatud ainekku on autor suure vilumusega valitsenud ja meisterlikult sõelunud ning eritelnud. Liigne oleks lisada, et vastava ajajärgu ja ärkamisaja üldprobleemide tundmises autor asub peagu väljaspool võistlust.

Neil eeldustel on prof. Kruusi tööst kujunenud tihe ja sisukas eriuurimus, mis mahukuselt on kolmesaja leheküljega põhiteksti osas on küllaltki tagasihoidlik. Teadagi tõmbab meie monograafiaile „kirjastuslikel põhjustel“ kohustuslik lehekülgede arv piirid, mis võivad käsitlust mõnelgi puhul üsna oluliselt kitsendada. Käesoleval juhul, kus koondamisi on tehtud peale selle veel osa probleemide reserveerimiseks kavatsitava ärkamisaja üldprobleeme käsitleva eriuurimuse jaoks, on kärpimised küll märgatavad, kuid oluliselt segavaiks nad ei osutu.

Mitmed tunnused nii sõnastusviisis kui mõttearenduses osutavad, et autorile on eriti südamelähedaseks olnud ta teose esimene osa. Kahjuks polnud aga selle koostamiseks nii rohket ja terviklikku ainekku kui teise osa kirjutamiseks. Sellest hoolimata on autoril lünklikult esinevaid

üksikasju osavasti käsitelles ning vaagides ja ähmastesse olukordadesse innukalt sisse elades õnnestunud Aleksandrikooli mõtte arengu kõiki nähteid ja nendega seotud sündmusi liita küllaldase objektiivsusega terviklikuks ülevaateks. Tema üldkontseptsiooniga võib täiesti nõos olla ja tahaks loota, et see püsib pragunemata ka tuleviku süvendatud ja uut ainet juurdehaarava uurimise juures.

Nagu seda laadi küsimused üldse, nii on ka EAK-i puhul hämaramaid tema mõtte tekkimislugu. Autor esitab siin lahkuminevad vaated nn. Holstre ja Tarvastu versioonina, leides, et need kandvat ilmselt kahe naaberkihelkonna võistluse märke. Viimast väidet võiks ainult tingimisi aktsepteerida.

Puudutades kirikuõpetajate ja osalt mõisnikkudegi passiivsust ja EAK-le vastutöötamise pidurdavat mõju abikomiteede tegevusele EAK-le rahakorjamisel, opereerib autor sellega nagu tuntud teguriga. Ta jälgib selle üksikuid avaldusi ja Hurda koondatud vastulööki neile „Esimeses aruandes“ jne., tõstmata katet selle hoiaku algpõhjusele ja tõukejõududele.

Leidub veel teisigi seesuguseid küsimusi, mida on osatatud võrdlemisi põgusalt, kuidagi nagu ainult illustratiivse sihiga, analüüsimate nende sügavamaid põhjusi. Seesugustest võiks näiteks mainida Põhja-Eesti väiksema osavõtu küsimust EAK-i liikumisest koos kõigi sellega seoses olevate komplitseeritud kõrvalküsimustega. Edasi kõnede keelamisi sillakohtute poolt Aleksandrikooli heaks korraldatavail kontsertidel, näitemüükidel jne. Samuti rüütelkondade ametlikku ja üldse mõisnikkonna suhtumist EAK-i liikumisse. Kui autor on needki küsimused reserveerinud ärkamisaja üldprobleeme käsitleva teose jaoks, siis jääks küll soovida, et ta toimetaks vastava aineistiku otsimist Eestimaa Kubermangu Valitsuse, konsistoriumide, ülem-kirikueestseisjate, sillakohtute ja rüütelkondade arhiividest. Niipalju kui käesolevate ridade kirjutaja on orienteeritud, leidub neis arhiivides mõndagi lisa, mis aitaksid kõnesolevaid küsimusi mitmeti põhjalikumalt selgitada.

Käsitelles lahkkelisid EAK-i ümber, on autor kõige kibedama tüliõuna, Kuntaugani mõisa ostuks EAK-i kapitalist rahalaenamise ümber keerelnud kiskumised, jätnud üksikasjus jälgimata. Oleks siiski olnud soovivat seda teha, kui mitte EAK-i ajaloo lõpliku redaktsiooni lehekülgedel, siis vähemalt varem omaette lühiuurimusena, nii et selle tulemusi oleks saadud lõplikus käsitluses arvestada või asjast huvitatuid selle juurde viidata. Seega oleks selle põnevama momendi valgustamine palju võitnud.

Üldiselt kinnitab kõnesolevgi uurimus veendumust, et ärkamisaegsete suurürituste täieliku monograafilise käsitluse eelduseks oleks ärkamisaegsete tegelaste laitmatu monograafiline käsitlus.

Peamiselt tulevikus sooritatavate lokaalajalooliste uurimiste hõlbusdamiseks oleks osutunud soovitavaks näidata EAlk-st kursust lõpetamata lahkunud õpilaste loendis ka nende päritolu.

Et kohati kaugemal asuvais nurkades ei kujunenud EAlk-s õppimine populaarseks, selles polnud süüdi mitte üksnes kaugus ja EAlk-i vene linnakooli iseloom. EAlk-i külgetõmbejõud näib olevat olnud väike või hoopis puudunud nende kihelkondade suhtes, kus töötasid tublid, oma õpetusega laiemalt tuntud ja õpilasi mujaltki ligimeelitanud kihelkonnakoolid, nagu Puhjas, Rõngus, Tarvastus ja mujal. Kuna paremad kihelkonnakoolid suutsid rahuldada rahva elulisi vajadusi haridusalal ja et EAlk-i õppekava ei suutnud neid kuigipalju üle pakkuda, siis on arusaadav, et EAlk-i õppima rändamine ei kujunenud seesugustes kohtades meelitatavaks.

Käsikirja pikemat aega seismisega on seletatav „Hakenrichteri“ suhtes vananenud ja ebaõnnestunud termini „haagikohtunik“ läbilibise-

mine. Lk. 59 räägitakse EAk-i „algavast“ mõjust eesti seltsielule, mõeldud näib aga vististi olevat „algatavat“ mõju. Lk. 241 loeme, et hoolimata pingutusest ei suudetud kroonuvõimudelt saavutada küllaldast „tunnistust“ pro „tunnustust“. Ja paistab, et lk. 245 esinevat murrakulist lauset „Ta oma iks me oma kool“ oleks õigem lugeda: „Ta om iks me oma kool“. Õiendamata jäänud trükivigu leidub veel lk. 35 „ajaloliste“ ja lk. 150 „saatues“ pro „saatuse“. Küsimust tekitab, kas lk. 208 esinev „kuvastub“ peaks olema trükivealine või fennismina teadlikult kasutatud naelake Soome silla sillutises.

Eelnevas esitatud märkmed ja pisipuuduste väljakoukimised ei kahanda prof. Kruusi silmapaistva uurimuse üldväärtust. Põliselt paikapidava teetulbana jääb see edaspidi kõiki vastava ajajärgu uurimisega tegelejaid juhtima ärkamisaja peamaanteelt seni vähekäidud kõrvalharudele, rohtukasvanud külavaheteile ja harvatallatud jalgradadele. Neid kaudu võivad meie ajaloo uudisharimise vastu huvitundjad leida mõnegi harimisväärse ala. Igale huviosalisele, kes võtab vaevaks lugeda, pakub see raamat palju äratavat ja mõtisklusi tekitavat, sealjuures põnevuseni köitvat lugemist. See selgitab ja asetab õigesse valgusse mitte üksnes osa meie lähemat minevikku, vaid rohkesti tänapäevaseidki probleeme. Jääb soovida sellele huvitavale raamatule rohket levikut.

Hugo Rebane.

1.50

1940

1940

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1940

ASUTATUD 1906.

XXXIV

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), **H. KRUUS** (ajalugu), **F. LINNUS** (rahvateadus), **A. SAARESTE** (keel), **FR. TUGLAS** (kirjandus).

Käsitõlkade tagasisaatmiseks lisatagu postmargid. Avaldatud käsitõlkeid hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetust jätab enesele õiguse avaldada käsitõlkeid lühendatud kujul.

Toimetuse ja talituse aadress: Eesti Kirjanduse Seltsi büroo, Aia 19 Tartus, telefon 43-00, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti. Aastakäik umb. 800 lk.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil ka otsiläinud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbril korrapäraselt ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroo, Aia 19, tel. 43-00.

Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 20-63.

„Noor-Eesti Kirjastus“ o/ü, Rüütli 11, tel. 38-22.

K/ü „Postimees“, Suurturg 16, tel. 22-50.

„Pressa“, ajakirjand. keskladu, Rüütli 11, tel. 29-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. 428-83.

„ „ „ S.-Karja 23, tel. 446-11 ja 479-25.

K/ü „Rahvaülikool“, Pärnu m. 10, tel. 446-66 ja 446-67.

„ „ „ Harju 48, tel. 444-37 ja 444-39.

A. Keisermann, Kinga 6, tel. 414-51.

O/ü. J. G. Krüger, Pikk 9, tel. 429-46.

Kuulutused teksti järel: lehekülge 75 kr., pool lehekülge 40 kr., veerand lehekülge 20 kr.

Varasemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXXII (1930—1939) hinnaga à 6 kr., nahkk. 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti numbriga.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 43-00, posti jooksev arve 20-36.

ÜSIKNUMBRI HIND 50 S.